

Arkhaia Anatolika
 Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
 The Journal of Anatolian Archaeological Studies
 Volume 5 (2022)

Küçük Asia'da Vespasianus Dönemi'nde Sürdürülen Yapı Programı
Vespasian's Building Program in Asia Minor

Deniz Berk TOKBUDAK

 <https://orcid.org/0000-0002-4310-1472>

Geliş Tarihi: 10.02.2022 | Kabul Tarihi: 18.03.2022 | Online Yayın Tarihi: 05.04.2022

Makale Künyesi: Tokbudak, D. B. (2022). Küçük Asia'da Vespasianus Dönemi'nde Sürdürülen Yapı Programı. *Arkhaia Anatolika*, 5, 154-186. <https://doi.org/10.32949/Arkhaia.2022.47>

Arkhaia Anatolika, Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi "Açık Erişimli" (Open Access) bir dergidir. Kullanıcılar, dergide yayınlanan makalelerin tamamını tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstermek suretiyle bilimsel çalışmalarında bu makalelerden faydalanabilir. Bunun için yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almasına gerek yoktur.

Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Arkhaia Anatolika, The Journal of Anatolian Archaeological Studies follows Open Access as a publishing model. This model provides immediate, worldwide, barrier-free access to the full text of research articles without requiring a subscription to the articles published in this journal. Published material is freely available to all interested online readers.

The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).

Arkhaia Anatolika

ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 5 (2022) 154-186
DOI: 10.32949/Arkhaia.2022.47

Araştırma Makalesi / Research Article

Küçük Asia'da Vespasianus Dönemi'nde Sürdürülen Yapı Programı

Vespasian's Building Program in Asia Minor

Deniz Berk Tokbudak*

Öz

Görsel anlamda İmparatorluk Dönemi Roma'sını, Cumhuriyet Dönemi'nden ayıran en belirgin faktör, eyaletlerde izlenen yapı programında görülmektedir. Cumhuriyet Dönemi'nde, ele geçirilen topraklar publicanusların (vergi mültezimleri) talep ettiği ağır vergilerden ötürü sistematik biçimde sömürülmektedir. Augustus ile başlayan imparatorluk döneminde ise talan siyasetinin terkedildiği ve eyaletlerde kimi zaman anıtsal olmak üzere kapsamlı bir yapı programına başlandığı görülmektedir. Bu politika Augustus'un ardılları tarafından da sürdürülmüştür. Bu çalışmada imparatorluğun ikinci hanedanının kurucusu Vespasianus Dönemi'nde Küçük Asia'da sürdürülen yapı faaliyetleri incelenmektedir. Vespasianus, Nero'nun ölümüyle başlayan iç savaştan galip gelmiş ve hükümdar olmuştur. Ancak imparatorluk bu sırada intizamını kaybetmiş, siyasi ve ekonomik olarak hırpalanmıştır. Devletin hazinesi boşalmış, ordular Germania ve Afrika'da isyana kalkışmışlardır. İç savaş başkent Roma'ya da sıçramış ve kent önemli bir bölümü tahrip olmuştur. Tecrübeli bir komutan ve yönetici olan Vespasianus aldığı çeşitli önlemler ile imparatorluğu tekrar ayağa kaldırmayı başarmış, başkenti yeniden inşa ettirmiştir. Ancak yaşanan siyasi ve ekonomik çalkantı Küçük Asia'daki yapı faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. Çalışma kapsamında Küçük Asia'nın, Asia, Galatia, Kappadokia, Bithynia-Pontus, Lycia-Pamphylia ve Kilikia eyaletlerinde Vespasianus Dönemi'ne tarihlendirilen 21 kamu yapısı incelenmiş ve bunların çoğunun mevcut olduğu, genişletme ve onarım ile kullanılmaya devam edildiği, yeni yapı faaliyetinin kısıtlı olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu tespitte dönemin koşullarının da etkili olabileceği düşünülmekte bu nedenle Vespasianus Dönemi'nde Küçük Asia'da izlenen yapı faaliyetlerinin kısıtlı olduğu savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Roma İmparatorluğu, İmparatorluk Dönemi, Küçük Asia, Yapı Programı, Vespasianus

Abstract

The most distinctive factor that separates the Imperial Rome from the Republican is visually seen on the building programme in provinces. The conquered lands were systematically exploited with heavy taxes thorough publicani or tax collectors during the Republic. This policy had abandoned during the imperial period established by Augustus. Constantly monumental, a comprehensive building programme had initiated in the provinces. This practice was continued by his successors. Here, this paper deals with imperial building programme in Asia Minor during the age of Vespasian, the founder of the second dynasty of Rome. The Civil War began with Nero's death ended with Vespasian's victory. He became emperor but the empire lost its stability due to internal war. The treasury was depleted, armies in Germany and Africa rebelled and more importantly the capitol was hit by fire and took serious damage. Vespasian was able to resurrect the state as an experienced general and governor. Nevertheless, the political and economic turmoil had negative impact on the building activities in Asia Minor. In the current state of research, 21 public buildings have identified in the provinces of Asia Minor in Asia, Galatia, Cappadocia, Bithynia-Pontus, Lycia-Pamphylia and Cilicia. These buildings are mostly pre-existed, continued to be used by renovation and repair. Consequently, new building activity is limited. It is argued that, the conditions of the era may have been a negative influence on building activity in Asia Minor. Thus the building activity during Vespasian's era is limited.

Keywords: Roman Empire, Imperial Period, Asia Minor, Building Program, Vespasian

*Arş. Gör. Deniz Berk Tokbudak, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Karaman/TR.
E-mail: berktokbudak@hotmail.com / Orcid iD: 0000-0002-4310-1472

"Roma İmparatorluğu'nun Flaviuslar Dönemi'nde Küçük Asia'daki Yapı Programı" isimli doktora tezinden türetilen bu çalışma, Amerikan İlmî Araştırmalar Enstitüsü'nün (ARIT) sağladığı George Maxim Anossov Hanfmann doktora bursunun desteği ile yapılmıştır. Doktora çalışmamı destekledikleri için ARIT'e teşekkür ederim. Bunun dışında önerileri için doktora danışmanım Doç. Dr. Görkem Kökdemir'e ve çalışmanın Eski Çağ tarihini ilgilendiren bölümünde verdiği destekten ötürü Prof. Dr. Abdurrahman Uzunaslan'a teşekkür ederim.

Giriş

Nero'nun ölümüyle başlayan iç savaş Vespasianus'un hükümdar olmasıyla son bulmuş ancak imparatorluk siyasi, ekonomik ve askeri yönde hırpalanmıştır. Zira Tacitus, *Vitellius'un ölümü savaşı sona erdirdi ama barışı getirmedi* diyerek sorunların sürdüğüne dikkat çekmiştir¹. Devletin hazinesi tükenmiş, ordular ayaklanmıştır. Suetonius, devletin ayağa kalkabilmesi için 4 milyar *sestertius*a ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir². Vespasianus parayı bulabilmek için yeni vergiler tasarlamış, mevcut vergileri ağırlaştırmıştır. Bazı vergiler iki katına çıkartılmış³, eyaletlere özgü iki yeni hazine oluşturulmuştur; bunlar *Fiscus Alexandrinus* ve *Fiscus Asiaticus*'tur.

Bir sene içerisinde dört imparatorun değişmesi, devletin intizamını bozmuştur. Bu doğrultuda çeşitli eyaletlerdeki lejyonlar ve boylar huzursuzluk yaratmak için fırsat kollamışlardır. Britannia'da Brigantesler, Germania'da Batavia şefi ve ordu komutanı Iulius Civilis boyu ve kendisine bağlı birlikler ile Afrika'da bulunan birlikler isyan başlatmışlardır⁴. İç savaşın etkileri başkent Roma'yı da etkilemiştir. Vespasianus'a bağlı birlikler Vitellius'un kuvvetlerini Bedriacum'da yendikten sonra Roma'yı kuşatmak üzere yola çıkmıştır. Vitellius teslim olmak istemiş ancak, varlıkları imparatorlarına bağlı olan *praetoriarlar* savaşmak istemiştir. Bu doğrultuda öncelikle Vespasianus'un kent *praefectusu* olan kardeşi T. Flavius Sabinus hedef alınmış ve surların içinde kalan iki grup çatışmaya başlamıştır. Çatışma sırasında yangın çıkmış ve aralarında Iuppiter Optimus Maximus Tapınağı'nın da bulunduğu birçok bina ve konut yanmıştır. MS 69 yılının 20 Aralık günü Vespasianus'a bağlı Antonius Primus komutasındaki birlikler kente girmiş, Vitellius yakalanarak öldürülmüştür. İç savaşın başkentinde devam etmesi, kentte ağır tahribata yol açmış, birçok kamu binasının da yanmasına neden olmuştur⁵. Tecrübeli bir komutan ve yönetici olan Vespasianus aldığı önlemlerle huzuru sağlayabilmiş ancak iç savaşın siyasi ve ekonomik yansımaları Küçük Asia'daki yapı programını olumsuz etkilemiştir. Zira Küçük Asia'da Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen yapıların çoğunun mevcut olması, onarım ve tadilat ile genişletilmeleri bu tarihi veriler ile paralellik göstermektedir. Bu dönemde yeni yapı faaliyetleri küçük ölçekli olup kısıtlıdır.

Küçük Asia'da Vespasianus Dönemi'ne Tarihlenen Yapılara Genel Bir Bakış

Şu ana kadar Küçük Asia'da Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen 21 kamu yapısına ulaşılmıştır (bk. Grafik 1-3; tab. 1; fig. 1). Söz konusu yapıların özellikle Lykia-Pamphylia eyaletinde yoğunlaştığı görülmüştür. Arykanda'da küçük bir çeşme⁶, Balboura'da su yolu ve su kemeri⁷, Delikkemer'de bir su kemeri⁸, Oinoanda'da su yolu, su kemeri⁹ ve bir hamam¹⁰, Patara'da Nero (Vespasianus) Hamamı¹¹, Olympos'ta bir hamam¹², Perge'de Güney

¹ Tac. *Hist.* 4.1.

² Suet. *Vesp.* 16: *quadringenties milies opus esse, ut resp. stare posset.*

³ Suet. *Vesp.* 16. Yazar bunların hangi vergiler olduğundan bahsetmez. Devletin içinde bulunduğu ekonomik durum için ayrıca bk. Plin. *Paneg.* 37.

⁴ Tac. *Hist.* 3.45; Eck 1982, 284, 287; Shotter 1998, 27; Levick 1999, 108-113.

⁵ Wellesley 2000, 191-203. Suetonius tahribatın devasa bir imar alanı yarattığını, Vespasianus'un arazi sahipleri bir şey yapmıyorsa, isteyenlerin boş arazilere el koyabileceğini ve üzerlerine bina yapabilmelerine izin verdiğini belirtir. Bk. Suet. *Vesp.* 8.

⁶ *I.Arykanda*, no. 15.

⁷ IGR III, no. 466; PIR II, no. 320; PIR III, no. 483; Coulton 2012, 177-182; Milner 2012, 83-84; Uzunoğlu 2018, 324, no. 176.

⁸ SEG LVII, no. 1673; Stenton ve Coulton 1986; 57; Farrington 1995, 54; Şahin 2007, 103; İşkan-Işık *et al.* 2008, 116; Uzunoğlu 2018, 16.

⁹ Coulton 1983, 9; Hall 1983, 147; Stenton ve Coulton 1986, 43.

¹⁰ Milner 2016, 95-99; Uzunoğlu 2018, 334, no. 190.

¹¹ Benndorf ve Niemann 1884, 143, no. 122; Farrington 1995, 151-152; IGR III, no. 507; Magie 1950, 530; TAM II.2,

Hamamı'n erken evresi¹³, Kadyanda'da bir tapınak¹⁴, Ksanthos'ta kent kapısı¹⁵, Letoon'da depremden ötürü zarar gören tanımsız bir yapının yeniden inşa edilmesi¹⁶ ve Side'de Vespasianus Anıtı'dır¹⁷. Lykia-Pamphylia Eyaleti'nde 11 kentte 13 yapı bulunmaktadır. Letoon'daki tanımsız yapı, Ksanthos'taki kent kapısı ve Side'deki Anıt haricinde kalan yapıların hepsi su yapılarıdır. Küçük Asia'da Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen yollar haricindeki yapılar ve Kalykadnos'ta bulunan köprü haricinde hepsinin Lykia-Pamphylia Eyaleti'nde olduğu kanısı doğru değildir¹⁸.

Asia Eyaleti'nde Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen tek yapı, Kaunos'taki çeşmedir¹⁹. Benzer bir durum Galatia'da da görülmektedir. Tek yapı faaliyeti Pessinus'tadır. Lakin yapıdan geriye yalnızca üzerinde yazıt bulunan bir levha kalmıştır²⁰. Kilikia'da Kalykadnos²¹, Kestroi²² ve Lamos antik kentlerinde bu döneme tarihlenen üç yapı bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla bir köprü, bir tapınak ve tapınak olduğu öne sürülen bir yapıdır²³. Kappadokia'da yapıya rastlanmamıştır. Bu durum dikkat çekicidir zira Nero, Roma'nın Armenia üzerindeki kontrolünü Parthia Kralı Vologaeses'in kardeşine kaptırmıştır. Parthia ile Roma arasında bir sınır devleti olan Armenia'nın yeni kralının Parth olması, Roma'nın doğu sınırını tehlikeye atmıştır. Bölgede yeterli savunma yapısının ve tecrübeli birliğin olmaması nedeniyle Roma'nın doğu sınırı Parthların insafına kalmıştır. Vespasianus imparator olduğunda tehlikeyi görmüş ve Galatia ile Kappadokia'yı birleştirerek güvendiği generallerinden Gn. Pompeius Collega'ya emanet etmiştir (MS 75-76 ve 77-78)²⁴. Roma'nın bölgedeki nüfuzunu arttırmasına karşın Vespasianus Dönemi'ne

no. 651; Uzunoğlu 2018, 13, dn. 22; Winter 1996, 316, no. 22; Yegül 2006, 34.

¹² Adak ve Tüner 2004, 59; İplikçioğlu 2005, 220; İplikçioğlu 2006, 77; Parman *et al.* 2006, 96; Şahin 2008, 6, dn. 17; Uçkan *et al.* 2008, 381.

¹³ Abbasoğlu 1983, 87-109; Abbasoğlu 2001, 180-182; Akçay 2007, 43-44, 54, 75, 91; Farrington 1995, 170-171; *I.Perge*, no. 55, 60-61, 118, 141, 142-144, 146-148, 184, 193; İnan 1980, 6; İnan 1983a, 200; İnan 1983b, 7-9; İnan 1985, 397-398; İnan 1990, 347-348; Mansel 1970, 130-131; Mitchell ve Waelkens 1987, 56; Özdizbay 2008, 52-90, 363, no. 21, 365, no. 22; Uzunoğlu 2018, 187.

¹⁴ Bayburtluoğlu 2003, 288; Benndorf ve Niemann 1884, 143, no. 122; Cousin ve Diehl 1886, 45-46, no. 5; Winter 1996, 316, no. 23; IGR III, no. 507; TAM II.2, no. 651.

¹⁵ Fellows 1840, 408-409; Benndorf ve Niemann 1884, 92; des Courtils 2003, 78; Cavalier 2005, 28-29; Özgen 2009, 32-34.

¹⁶ Balland 1981, 30.

¹⁷ *I.Side*, no. 33; Mansel 1963, 74; Mansel 1964, 195; İzmirligil ve Özhanlı 2007, 568.

¹⁸ Oktan 2011, 129; "Bir ölçüde askeri gereklilikleri içeren Kalykadnos örneği haricinde, kendisinin yönetimi süresince şimdilik bilinen tüm yapı yazıtları sadece bu eyaletten ele geçmiştir." M. Oktan tespitini neye dayandığını belirtmez. Aynı tespit yedi sene sonra H. Uzunoğlu tarafından da yapılmıştır. Bk. Uzunoğlu 2018, 176; "Daha da ilginç olarak, Vespasianus Dönemi'nde Küçük Asya'da belgelenen tüm inşa yazıtları Kilikia'da Seleukia kentindeki bir köprü yazıtı hariç tamamen Lykia Bölgesi ile ilgilidir." Uzunoğlu, E. Winter'in çalışmasını (Winter 1996, 317-317) referans göstererek bu yorumu yapmıştır. Kilikia'da Vespasianus Dönemi'ne yazıt ile tarihlenen tek yapı Kalykadnos Köprüsü değildir. Bilgi için bk. Kestroi'deki tapınak (Bean ve Mitford 1970, 157, no. 158; Söğüt 1998, 69) ve Lamos'ta tapınak formu bir mezar (AE 1963, no. 11; Bean ve Mitford 1962, 208, no. 32; Price 2004, 447, no. 151; Söğüt 1998, 76-79; Söğüt 1999, 405; Townsend ve Hoff 2004, 12; Townsend ve Hoff 2009, 256). Bunun dışında Küçük Asia'da yazıtı ile Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen başka yapılar da bulunmaktadır. Galatia Eyaleti'ndeki Pessinus'ta, Vespasianus Dönemi'ne ait tanımsız bir yapıya ait yazıt bulunmuştur. Bilgi için bk. *I.Pessinous*, no. 29; Perrot 1872, 209, no. 106. Bithynia-Pontus Eyaleti başkenti Nikaia'da yazıtı ile Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen iki kent kapısı bulunmaktadır. Bilgi için bk. Şahin 1978, 78-80; Özgen 2009, 18-23; Sherwin-White 1966, 618; Şahin 1987, 369-370.

¹⁹ Bean 1954, 85-110; Çörtük 2012, 446, no. 80; Işık 1994, 18; Marek 2006, 304, no. 123; Ögün ve Işık 2001, 131-133.

²⁰ *I.Pessinous*, no. 29; Perrot 1872, no. 106.

²¹ Keil ve Wilhelm 1931, no. 6.

²² Bean ve Mitford 1970, no. 158; Söğüt 1998, 69.

²³ AE 1963, no. 11; Bean ve Mitford 1962, no. 32; Price 2004, 447, no. 151; Söğüt 1998, 76-79; Söğüt 1999, 405; Townsend ve Hoff 2004, 12; Townsend ve Hoff 2009, 256.

²⁴ Mitford 2018, 38-39, 42.

tarihlenen bir kamu yapısına rastlanmaması imkânsız olmamakla birlikte güç görünmektedir. Muhtemelen bu yapılara ya ulaşılamamıştır ya da yapılar temel taşlarına kadar sökülerek yok edilmiştir. Örneğin Satala'da bulunan Roma Dönemi kalesi üzerine kurulan modern Sadak köyünde, antik yapılardan kalan mimari elemanlar köyün inşaa malzemesi olarak kullanılmak suretiyle yok edilmiştir. Ayrıca yerleşimin güney bölümü yakın dönemde inşa edilen Sadak Sulama Barajının göl yatağı altında kalmıştır²⁵.

Figür 1: Küçük Asia'da Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen yapıların eyaletlere göre dağılımı (Düzenleyen: İ. Akkaş)

Bithynia-Pontus Eyaleti'nin başkenti Nikaia'da Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen iki kent kapısı ve tanımlanamayan bir yapı bulunmaktadır²⁶. Bu durum dikkat çekicidir. Zira eyalet başkenti olma özelliğine sahip Nikaia haricinde, hiçbir başkentte Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen yapıya rastlanmamıştır. Patara'daki Nero (Vespasianus) Hamamı, daha önce yapılmış Vespasianus Dönemi'nde genişletilmiştir. Bu nedenle, eyalet başkentinde yapılmış bir faaliyet olarak değerlendirilmemiştir.

Yapıların genel bir değerlendirmesi yapılacak olursa Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen 21 yapı bulunmaktadır. Bunların yalnızca yedisinin temelinden inşa edildiği görülmektedir (bk. Grafik 4). Geriye kalan 14 yapı mevcut olup onarım görmüş ya da genişletilmiştir. Örneğin Delikkemer'de Claudius Dönemi'nde yapılan ancak deprem nedeniyle zarar gören yapı onarılarak kullanılmaya devam edilmiştir.

²⁵ Mimiroğlu *et al.* 2019, 3588-3594.

²⁶ Lefke Kapısı için bk. Şahin 1978, 78-80; Özgen 2009, 18-23; Sherwin-White 1966, 618; Şahin 1987, 369-370. İstanbul Kapısı için bk. Şahin 1978, 79-80; Özgen 2009, 17-18; Schneider ve Karnapp 1938, 30. Tanımlanamayan yapı için bk. Adak 2001, 176.

Vespasianus Dönemi'nde Küçük Asia'da yol faaliyetlerine de önem verilmiştir. Bu doğrultuda Satala - Nicopolis (Nikopolis) - Neocaesarea (Neokaisareia) yolu²⁷, Kilikia'da ise Olba - Diokaesareia yolu yapılmıştır²⁸. Asia'da Pergamon - Thyateira - Sardis - Laodikeia yolunun inşası yapılmıştır²⁹. Ephesos - Metropolis - Smyrna - Pergamon yolunun onarımı yapılmıştır³⁰. Lykia-Pamphylia'da Döşeme Boğazı ve çevresinde sağlamlaştırma çalışması yapılmıştır³¹.

Yapıların Türlerine Göre Değerlendirilmesi

Su Yapıları

Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen su yapıları 3 kategoride incelenmiştir. İlk iki kategoriye hamamlar ve çeşmeler oluşturmaktadır. Son kategoriye ise su kanalları, kemerleri ve depoları girmektedir. (bk. Grafik 5). Asia Eyaleti'nde bulunan Kaunos'taki çeşme haricinde kalanların hepsi Lykia-Pamphylia Eyaleti'ndedir. Diğer eyaletlerde Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen su yapısı tespit edilememiştir.

Balboura'da, Kumlu Tepe'nin kuzey yamaçlarında bulunan kaynaktan kente kadar uzanan 3,6 km uzunluğunda bir su yolu ve köprüsü bulunmaktadır. Kanalı oluşturan künkler kilden yapılmış olup, yol boyunca yer yer kabaca inşa edilmiş destek duvarlarınca taşınmıştır. Kentin batı *nekropolisine* yakın bir yerde merkezde büyük, sağ ve sol kanatlarda küçük üç kemerli bir su köprüsü bulunmaktadır. Bunlar güneyden kuzeye 7,30 m, 10,55 m ve 6,65 m boyutlarındadır. Ortadaki ve en büyük kemer nehir yatağının üzerinden geçmektedir. Yine ortadaki kemeri ayakta tutan sütunlardan kuzeyde olanı 5,60 m, güneyde olanı 5,30 m boyunda ve 2,56 m kalınlığındadır. Güneydeki sütunda güçlendirme çalışması yapılmıştır. Köprü'nün kuzey ayağında yapı yazıtı bulunmaktadır. Suyun taşındığı Kumlu Tepe kente kuş uçuşu 1,9 km uzaklıkta olup yaklaşık 2300 m yüksekliğe sahiptir. Suyun kentte ulaştığı alan ise 1500 m yüksekliktedir³². Su, kapsamlı bir çalışma gerekmeden, ihtiyaç duyulduğunda kabaca örülen destek duvarları ile taşınarak kente ulaşmıştır.

Lykia Eyaleti'nin başkenti Patara'nın yaklaşık 6 km doğusunda Delikkemer su köprüsü yer almaktadır. Esasında Claudius Dönemi'nde inşa edilen su köprüsü deprem nedeniyle hasar görmüş, sonraları Vespasianus Dönemi'nde onarılarak tekrar kullanıma sunulmuştur. Kemer, iri ve polygonal bloklarla örülü bir bedenden oluşmaktadır. Su 9,5 m'yi bulan *analemma* duvarı üzerine yerleştirilen kare biçiminde borular ile taşınmaktadır. Duvar 3 m kalınlığında ve 175 m uzunluğundadır. Arazi koşulları engebeli olduğu için su ters sifon sistemi ile taşınmıştır. Bu düzende basınçlı su boruları kullanılarak, suyun vadinin bir yakasındaki havuzdan diğerine iletilmesi sağlanmaktadır. Delikkemer su köprüsü bu yönüyle bir mühendislik harikasıdır. Claudius Dönemi'nde tek kanallı olan yapı Vespasianus Dönemi'nde tekrar edebilecek bir doğal afet nedeniyle yaşanabilecek su kesintisinin önüne geçmek amacıyla üç sıra pişmiş toprak künk ile desteklenmiştir³³.

Oinoanda'da, Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen bir başka su yolu ve kemeri bulunmaktadır. Su, engebeli ve yoğun ormanlık arazi içerisinde geçen yaklaşık 5,8 km uzunluğunda bir su yolu ve kemeri ile kente taşınmıştır. İlk evresine dair kalıntıların yok olduğu kemer onarılarak tekrar kullanılmıştır. Su, kuş uçuşuyla 3,5 km uzaklıkta bulunan

²⁷ CIL III, no. 306; French 2012, no. 004; Henderson 1927, 68.

²⁸ Mackay ve Mackay 1969, 140; AE 1973, no. 543.

²⁹ French 2014, no. 136A; IGR IV, no. 1193; TAM V.2, no. 869.

³⁰ French 2014, no. 014B; CIL III, no. 7204; *I.Smyrna*, no. 824.

³¹ Adak ve Wilson 2012, 3.

³² Coulton 2012, 177-178, fig. 17.1.

³³ Işık 2011, 42-44.

Gök Pınar'dan getirilmektedir. Burada da Delikkemer'de olduğu gibi su ters sifon sistemi kullanılarak kente taşınmıştır. Balboura'da olduğu gibi su yolunu oluşturan borular kilden olup, destek duvarları kabaca yapılmıştır. Yolu ilerletmek adına güzergâh üzerinde bulunan kayalar aralıklarla yalnızca bir borunun geçebileceği şekilde oyulmuştur³⁴. Hattı bulan E. C. Stenton ve J. J. Coulton bu durumu ekonomik nedenlere bağlamışlardır. Hipotezlerini su hattını oluşturan güzergâhın, kapsamlı bir mühendislikten kaçınılmasına olanak sağlayacak şekilde seçildiğini, bu nedenle uzadığını belirterek desteklemiştir³⁵. Su yolu ve kemeri haricinde Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen bir başka yapı Ml 1 isimli hamamdır. Kentte bulunan birçok yapı gibi bu hamam da yıkılmıştır. Bu nedenle odaların işlevleri hakkında bilgi sahibi olunamamıştır. Yine de planı anlaşılır durumda olup, yan yana dizilen üç odasıyla sıra tipli hamamlar kategorisine girmektedir³⁶. Hamam, 1983 yılında Coulton tarafından mimari özellikleri göz önüne alınarak Vespasianus Dönemi'ne tarihlenmiştir³⁷. Nitekim 2011 yılında Agora'nın 40 m kadar uzağında ve kuzeydoğu caddesinin güneyinde bulunan L biçimli kireçtaşından bir blok üzerindeki Yunanca yazıt, Coulton'un tarihlendirme önerisini doğrular niteliktedir³⁸. Blok ağır hasar görmüştür ve zaman içerisinde rengi solmuştur. Sağ köşesi kırılmış ve kaybolmuştur. Fakat sol köşesi okunaklı olduğu için çeviri önerisi yapılabilmiş ve bu sayede bloğun uzunluğu hakkında öngöründe bulunulmuştur. Çeviri önerisi sonucunda bloğun koparak kaybolan bölümünün, bulunan bölümden daha uzun olduğu ortaya çıkmış ve iki parçanın birleştirildiği takdirde 2,8 m uzunluğunda olabileceği anlaşılmıştır. Gördüğü tüm hasara rağmen bloğun üzerinde İon düzeninde görülen yivler olduğu ve yazıtın bu yivlerin arasına kazındığı tespit edilmiştir³⁹.

Lykia Eyaleti'nin başkenti Patara'da dört hamam bulunmaktadır. Bunlar içerisinde en büyüğü, ana caddenin son bulduğu agora kapısının doğusunda olan Nero/Vespasianus Hamamı'dır. Yapı, Vespasianus Dönemi'nden önce inşa edilmiş olup, sıra halinde dizili iki odadan oluşmaktadır. Bunlar 2. ve 3. odalardır⁴⁰. Birinci oda eklenmeden önce ikinci oda *apodyterium-frigidarium* olarak kullanılmıştır. Fakat Vespasianus Dönemi'nde hamama yeni bir *frigidarium* eklenmiş ve daha önce *apodyterium-frigidarium* olarak kullanılan diğer oda *tepidariuma* dönüştürülmüştür. Hamama birinci odanın eklenmesiyle ortaya, sıralı halde dizili ve birbirine kapılarla bağlantılı üç odalı bir yapı çıkmıştır⁴¹. Hamamın tarihlendirmesi konusunda süre gelen yoğun bir tartışma bulunmaktadır. Münakaşanın nedeni, kapı lentosu üzerinde bulunan yazıtın 2.-5. satırlarının kazınmış olması ve ilk satırında Vespasianus'un isminin bulunmasıdır. S. Şahin, Vespasianus'un imparator olduktan sonra, unvanlarının hatalı biçimde taş üstüne kazındığını, bu hatanın Vespasianus tarafından fark edilerek düzeltildiğini ifade etmiştir⁴². Diğer yandan W. Eck, yazıtın üzerinde Nero'nun isminin bulunduğunu ancak *damnatio memoriae* kararından sonra isminin silindiğini, yerine yeni İmparator Vespasianus'un eklendiğini iddia etmektedir⁴³. Epigrafinin alanına giren bu tartışmada sonuç ne olursa olsun, yapının İmparator Vespasianus Dönemi'nde inşa

³⁴ Stenton ve Coulton 1986, 15-18, 22.

³⁵ Stenton ve Coulton 1986, 19.

³⁶ Coulton 1983, 8-9; Farrington 1995, 61.

³⁷ Coulton 1983, 8-9.

³⁸ Milner 2016, 95-97.

³⁹ Milner 2016, 95.

⁴⁰ M. Koçak ve S. Erkoç 2016 yılında, Nero-Vespasianus Hamamı'nda detaylı bir gözlem yapmış ve yaptıkları ilk değerlendirmede, hamamda İmparator Nero Devri öncesine ait bir mekân tespit ettiklerini belirtmişlerdir. Bu mekân, *caldariumun* (3 no'lu oda) güneyindeki tonozlu/kemerli bölümdür ve yapının kronolojisinde henüz hiçbir yere oturtulamamıştır. Mekânın ne olduğunun anlaşılması amacıyla 2017 yılında hamamda kazı çalışmalarına başlanmıştır. Detaylı bilgi için bk. Koçak ve Erkoç 2016, 499-502.

⁴¹ Koçak ve Erkoç 2016, 495-498.

⁴² Şahin 2008, 1 vd.

⁴³ Eck 2008, 269 vd.

edilmediği kabul görmektedir. Esasında yakın döneme değin söz konusu hamamın Nero Devri'nde inşa edildiği düşünülüyordu. Ancak 2016 yılında M. Koçak ve S. Erkoç mevcut arkeolojik kalıntılar üzerinden yaptıkları değerlendirmede hamamda Nero Dönemi öncesine ait bir mekân tespit etmişlerdir⁴⁴. Yani hamamın Nero'dan da önce mevcut olduğu ve önce onun döneminde sonra da Vespasianus Dönemi'nde genişletildiği sonucuna ulaşılmıştır⁴⁵.

Olympos'ta, kentin güney yakasında, limana yakın olarak konumlanan ve Büyük Hamam olarak bilinen, yarı simetrik plana sahip hamam, Vespasianus Dönemi'nde onarılmış, on yıl sonra yeniden inşa edilmiştir. Günümüzde, herhangi bir kazı veya temizlik çalışması yapılmadığından, yapının içi ve etrafı birkaç metreye ulaşan sarmaşık ve ağaçlar ile çevrelenmiş, zemini ise suyla dolmuştur. Mevcut koşullarda yapıyla ilgili verilebilecek tek bilgi, duvarlarının tuğla ve köşeli bloklar ile molozlu harç kullanılmasıyla örüldüğüdür. Yapının kuzey ve güney cephesinde beşik tonoz ve kubbelerin oluşturduğu açıklıklar görülmektedir. Merkezinde ise pencere ve nişler bulunmaktadır⁴⁶. Hamamın tarihlenmesi Yunanca iki yazıtta göre yapılmıştır. İlki, girişte kapı lentosu üzerinde bulunmaktadır. İkinci yazıt ise hamamın kuzeybatısında bulunan kireçtaşı bir blok üzerinde yer almaktadır⁴⁷.

Kadyanda'da kentin merkez caddesinin güneyinde Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen iki evreli ve sekiz odalı bir hamam bulunmaktadır. Yapı, yan yana dizilmiş odalarıyla sıra tipli hamamlar grubuna girmektedir. Yapının tamamı henüz ortaya çıkartılmamıştır ancak hamama girişin *apodyterium-frigidarium* bölümünden olduğu bilinmektedir. Bu odaları sırasıyla *tepidarium* ve *caldarium* takip etmektedir. Dördüncü odanın antrenman alanı olduğu düşünülmektedir. Diğer odalar toprak altında kaldığı için işlevleri bilinmemektedir⁴⁸. Hamamın tarihlenmesi kapı lentosu üzerinde bulunan yazıtta göre yapılmıştır⁴⁹.

Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen son hamam Perge'de bulunan asimetrik planlı Güney Hamam'dır. Yapı, güneyde bulunan iki kuleli kent kapısının güney batısında, Hellenistik sur hattının güneyinde yer almaktadır. Kentin iki büyük hamamından biri olan bu yapı, kuzeydoğu-güneybatı yönünde yan yana sıralanan odalardan oluşmaktadır. Odaların dizilimi asimetrik olduğu için hamama sonraki yıllarda IX adı verilen bir mekân eklenmiştir. Arkeolojik ve epigrafik veriler hamamın çeşitli safhalara sahip olduğuna işaret etmektedir⁵⁰. Ancak yapının Vespasianus evresine ait arkeolojik veriye dair herhangi bir kanıt bulunamamıştır. Hamamın Vespasianus Dönemi'ne tarihlenmesi, VII numaralı odada bulunan ve *terminus ante quem* veren, kireçtaşı bir blok üzerindeki Latince yazıtta göre yapılmıştır. Yazıt, yapının İmparator Vespasianus Dönemi'nde adandığını belirtmekte ancak onun döneminde yapıldığına dair bilgi vermemektedir. Bu nedenle hamamın, Vespasianus Dönemi'nden önce inşa edilmeye başlandığı, onun zamanında ise genişletildiği düşünülmemektedir. Yapının *palaestrasında* ve diğer odalarında bulunan üç adet yazıt, bu düşünceyi desteklemektedir. Yazıtlar, C. Plancius Varus'un hamama *aleipterion*⁵¹, C. Postumius Cornutus'un, *dodekastylos*, *himatiophylakion* ve *lakonikum* bağışında bulunarak, hamamı genişlettikleri bilgisini vermektedir⁵². Söz konusu düşünce gerçekçi olabilir zira

⁴⁴ Koçak ve Erkoç 2016, 497-501.

⁴⁵ Bu konudaki tartışma ve H. Uzunoğlu'nun önerisi için bk. Uzunoğlu 2018, 103.

⁴⁶ Parman *et al.* 2006, 96; Uçkan 2016, 278.

⁴⁷ Adak ve Tüner 2004, 59; İplikçioğlu 2006, 77.

⁴⁸ Farrington 1995, 151-152.

⁴⁹ Fagan 1999, 329 no. 288; IGR III, no. 507; TAM II.2, no. 651; Uzunoğlu 2018, 13, dn. 22; Winter 1996, 316 no. 22.

⁵⁰ Özdizbay 2008, 52-53. Yapı evreleri için bk. Abbasoğlu 1983, 109vd. ve *I.Perge*, 141, no. 141-142, 144, 146-148, 184.

⁵¹ *I.Perge*, no. 55.

⁵² *I.Perge*, no. 60-61.

Kadyanda haricinde Lykia-Pamphylia'da Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen hamamların tümü onarılmış ve genişletilmiştir (bk. tab. 1).

Küçük Asia'da Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen çeşme sayısı iki ile sınırlıdır. Bunlardan ilki Asia Eyaleti'nde bulunan Kaunos'ta, ikincisi Lykia-Pamphylia'daki Arykanda'dadır. Kaunos'taki çeşme Liman Agorası'nın kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır. İlk olarak yüzey araştırması sırasında G. E. Bean tarafından bulunmuş ve "Gümrük Binası" olarak tanımlanmıştır. Yıkılmış durumda olan yapı, uzunca bir süre çalılıkların arasında kalmış fakat yıkılmış blokların arasındaki *in situ* halde duran kanal fark edilince, etrafı temizlenmiş ve ortaya çıkartılmıştır. Çalışma sonucunda yapının gümrük binası olmaktan ziyade çeşme olduğu ortaya çıkmıştır⁵³.

5,36x8,02 m ölçülerinde olan çeşme *ante* duvarları arasında bulunan iki sütunu ile *in antis* formudur. Yan duvarlarına ait bloklarının hemen hemen tamamı eksiksiz ve sağlam olarak günümüze ulaşmasına karşın, üst yapısı ve çatısına dair hiçbir mimari eleman bulunamamıştır⁵⁴. Duvarlarının iç yüzünde, döşeme ve parapet bloklarında görülen aşınma izleri, inşasına yönelik teknik detaylar ve arka duvarına açılmış çörtlen yuvaları, temel planı değiştirilmeden yapılan kısmi değişikliklerle yapının Kaunos halkına yüzlerce yıl hizmet ettiğini ve birden fazla evreye sahip olduğuna işaret etmektedir⁵⁵. İlk evrenin anlaşılmasında taban blokları üzerinde görülen kanırtma yuvaları, yan duvarlardaki dikey ve yatay izler, parapet bloklarının iç yüzünde oluşan konik şekilli derin aşınmalar ve önündeki iki sütuna ait yuvarlak izler yol göstericidir⁵⁶. Bu evrede parapet bloklarının önüne bir basamak yerleştirildiği, ikinci kanırtma deliği sırasından ve yan yüzlerdeki dikey izler ile birleşen yatay izlerden anlaşılmaktadır. Yapı izlerine göre söz konusu basamak 30 cm yüksekliğinde ve 55 cm genişliğinde, beş taş bloğun yan yana konulmasıyla oluşturulmuştur. Bu sayede çeşme havuzu önünde, 6,90x2,55 m ölçülerinde, *anteler* arasında iki sütunu bulunan bir ön mekân yaratılmış, böylece hem suyun serin tutulması hem de su almaya gelenlere gölgelik yaratılması hedeflenmiştir⁵⁷. C. Işık, çeşmenin kent içindeki konumu ve planını göz önüne alarak, ilk safhasını MÖ 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlemiştir⁵⁸.

Çeşmenin ikinci evresinde bugünkü görünümüne kavuştuğu düşünülmektedir. Yapının temel planı değiştirilmeden büyütülmüş, haznesi genişletilmiş ve buna paralel olarak suyun aktığı çörtlen sayısı birden beşe çıkartılmıştır⁵⁹. Vespasianus Dönemi'ne tarihlenmesi, *stylobat* üzerinde bulunan ve yaklaşık 1,50 m uzunluğundaki açık gri kireçtaşından arşitrav bloğuna göre yapılmıştır⁶⁰.

İkinci çeşme Arykanda'da bulunmaktadır. Eğimli bir arazide yer alan yerleşmenin yapıları, topografyaya uydurulmak suretiyle teraslar üzerinde yükselen bir plana sahiptir⁶¹. Çeşme yapısı da bu doğrultuda Devlet Agorası'nın batısında Yamaç Hamamı'nın güneyinde eğimli bir arazi üzerine kurulmuştur. Beşik tonoz ile örtülü olan çeşmenin yalağı eğimin etkisiyle kopmuştur⁶². Yapıyı tarihlemeyi sağlayacak tek ölçüt, çeşmenin önünde bulunan ve Vespasianus Dönemi'ne ithaf edilmiş bir yazıttır. Ancak bu yazıtta çeşmeden söz edilmemektedir. Çeşme ile ilgili herhangi bir kazı çalışması yapılmadığından, yazıtın yapıya

⁵³ Işık 1994, IX; Ögün ve Işık 2001, 127-128.

⁵⁴ Işık 1994, 1.

⁵⁵ Işık 1994, 9; Ögün ve Işık 2001, 128.

⁵⁶ Işık 1994, 9; Ögün ve Işık 2001, 128.

⁵⁷ Işık 1994, 9-10.

⁵⁸ Işık 1994, 16; Ögün ve Işık 2001, 130.

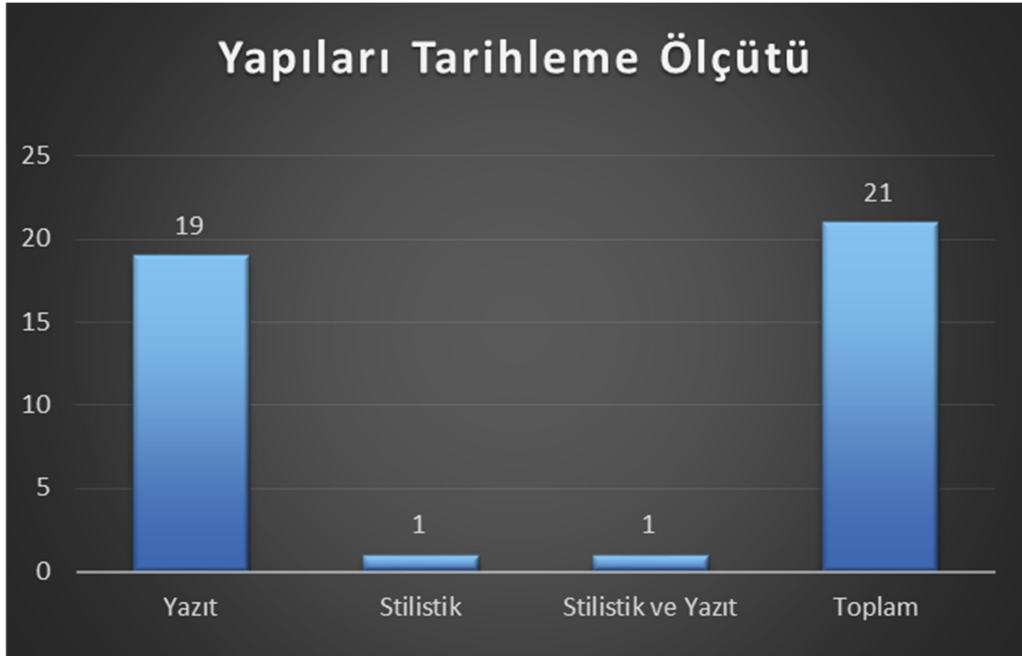
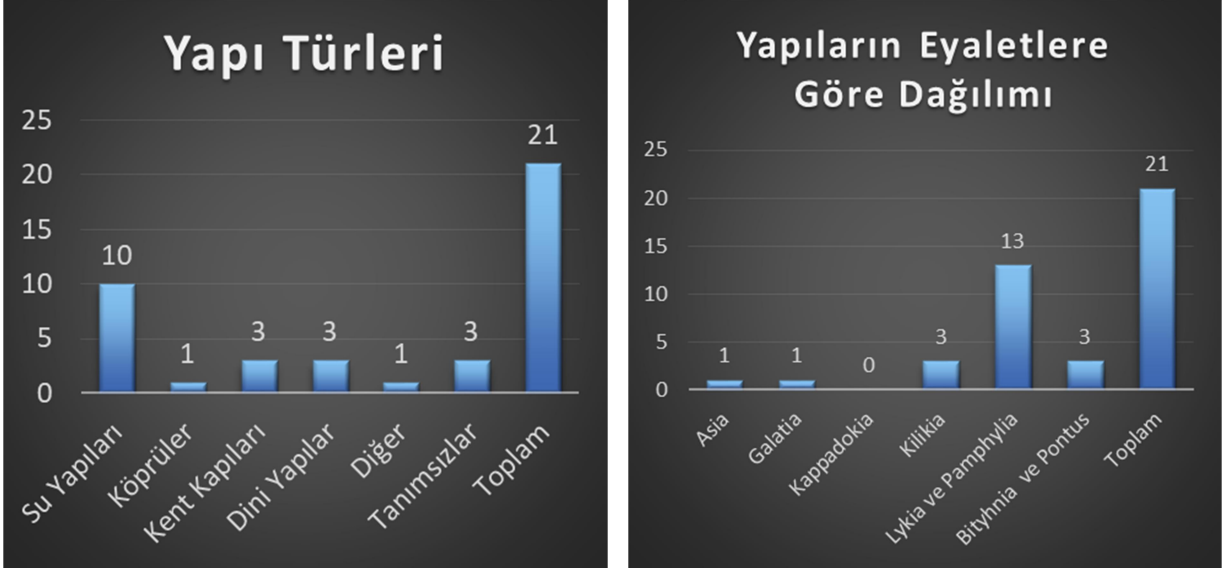
⁵⁹ Işık 1994, 17.

⁶⁰ Marek 2006, 304, no. 123.

⁶¹ Fellows 1840, 223.

⁶² Bayburtluoğlu 2003, 124-125.

ait olup olmadığı belirsizliğini korumaktadır. Yerleşme eğimli bir araziye kurulu olduğundan, yazıtın başka bir yapıdan buraya düşmüş olabileceği ihtimali de göz önüne alınmalıdır. Diğer yandan Lykia Bölgesi'nde MS 141⁶³ ve 240 yıllarında iki büyük deprem olmuştur⁶⁴. İlk deprem sonrasında kentteki yapılar onarılmıştır. İkinci depremden sonra ise kent toparlanamamıştır⁶⁵. Yapı üzerinde onarım için kullanılan devşirme konsol başlarına rastlanmıştır⁶⁶. Buna paralel olarak üzerinde yazıt olan sütun parçasının da yapının onarımında kullanılmış olabileceği ihtimalini göz önüne almak gerekir.

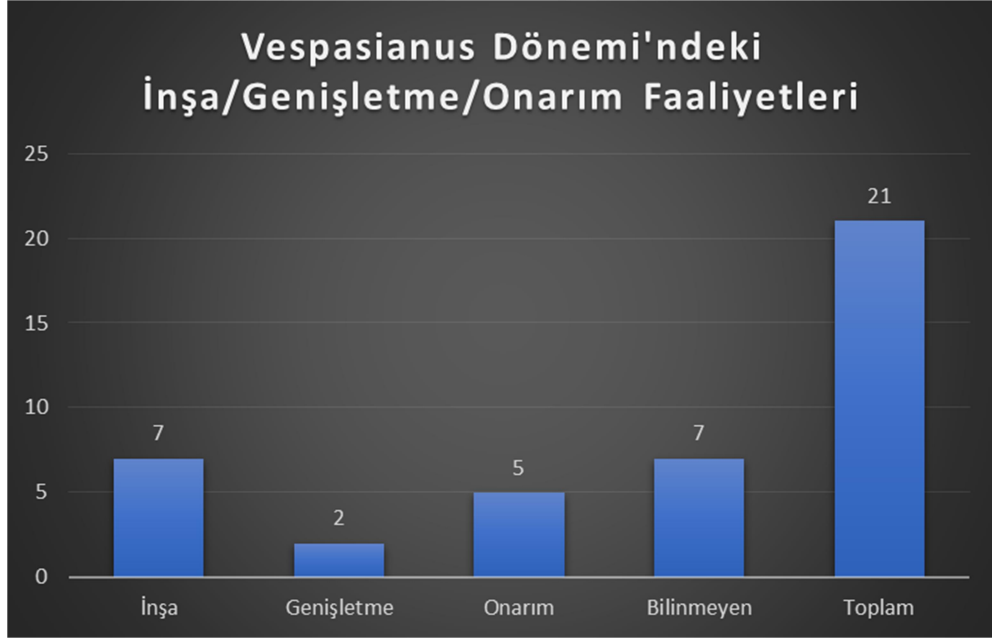
Grafik 1-3: Yapıların türleri, dağılımı ve tarihleme ölçütleri

⁶³ Paus. 8. 43; Magie 1950, 631.

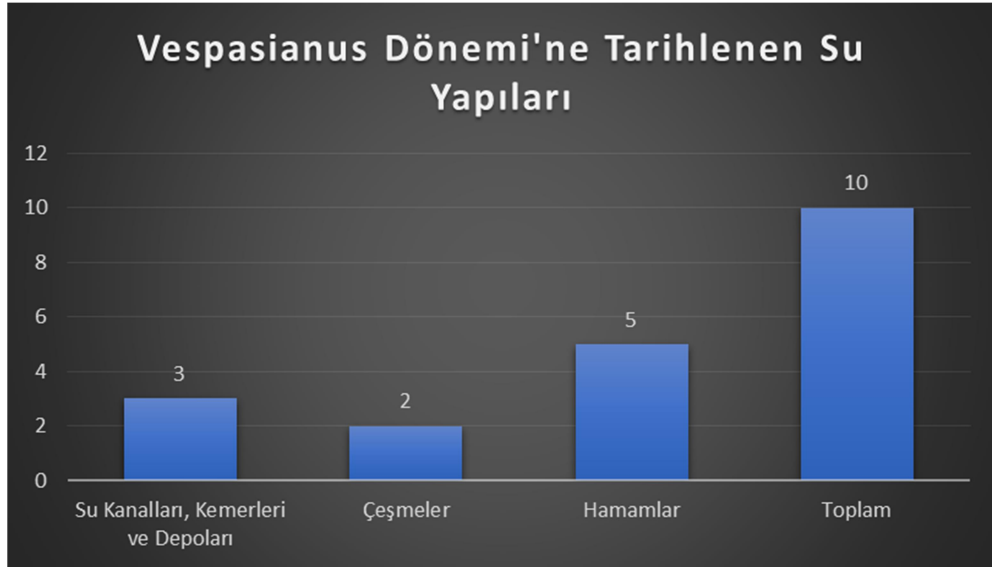
⁶⁴ Bayburtluoğlu 2003, 151-154; Tek 2005, 952.

⁶⁵ Oransay 2006, 8-9.

⁶⁶ Bayburtluoğlu 2003, 125.

Grafik 4: Vespasianus Dönemi'nde inşa/genişletme/onarım faaliyetleri

Grafik 5: Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen su yapıları

Vespasianus Dönemi'ne Tarihlenen Su Yapılarının Değerlendirilmesi

Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen 10 su yapısı bilinmektedir. Bu yapıların dokuz tanesi Lykia-Pamphylia bölgesinde bulunmaktadır. Yalnızca Asia Eyaleti'nde bulunan Kaunos'ta bu döneme tarihlenen bir çeşme olup, söz konusu iki eyalet dışındaki diğer eyaletlerde bu döneme tarihlenen bir çeşme yapısına henüz rastlanmamıştır. Bu durum araştırmacıların da dikkatini çekmiş ve yakın geçmişte söz konusu ilişkiye açıklık getirmeye çalışmışlardır. R. Patterson, eyalet organizasyonunda yapılan değişiklik ile su faaliyetleri arasındaki ilişkinin paralel olduğunu savunmuştur⁶⁷. Patterson'un bu düşüncesi, yollar gibi su yapılarının da alt yapı faaliyeti olduğu göz önüne alındığında, mümkün görünmektedir. Zira Lykia Bölgesi altyapı faaliyetlerine yabancı değildir. Patara'da kundaklama sonucu

⁶⁷ Patterson 1991, 164.

çıkan yangın sonrasında gün yüzüne çıkartılan *Stadiasmus Patarensis* üzerinde bulunan yazıt İmparator Claudius'un Eyalet Valisi Quintus Veranius aracılığıyla Lykia kentlerini birbirine bağlayan 67 güzergâhı yaptırdığı bilgisini vermektedir⁶⁸. Bu doğrultuda Claudius yolları, Vespasianus ise su yapılarını yaptırmış/onartmış olabilir. Böylece bölgenin ulaşım ve yaşamsal öneme sahip su ihtiyacı karşılanmış olmalıdır.

C. Schuler, Claudius'tan Titus'a kadar olan dönemde devletin yönetim hakkını meşrulaştırmak için bölgede altyapı faaliyetlerine ağırlık verilerek, propaganda yapıldığını savunmuştur⁶⁹. Bu düşünce Claudius Dönemi için geçerli olabilir. MS 43 yılında Claudius'un Lykia Eyaleti'ndeki yol faaliyeti son derece kapsamlı olmasının yanında inanılmaz maliyetli olmalıdır. Yazıt, Claudius'un Lykialıları isyandan, kanunsuzluktan ve eşkıyalıktan kurtararak, düzeni sağladığı bilgisini vermektedir⁷⁰. Romalılar bölgedeki hâkimiyetlerini arttırmak için yol faaliyetlerine ağırlık vermiş olabilir. Ancak bu, Claudius Dönemi'ni ilgilendiren bir meseledir. Onun döneminde yol faaliyetleri üzerinden yapılmış olması mümkün olan bir propaganda faaliyetinin sonraki dönemlerde de aynı şekilde devam ettiği anlamına gelmez. Her şeyden önce Claudius ile Vespasianus'un devleti yönettiği koşullar birbirinden son derece farklıydı⁷¹. Vespasianus iç savaştan çıkan bir imparatorluğun başına geçmişti. Aşağıdaki tablo üzerinden bu konuya açıklık getirmeye çalışacağız. Aşağıdaki tablo, Vespasianus Dönemi'nde Lykia Bölgesi'nde inşa edilen, genişletilen ve onarılan yapılar hakkında bilgi vermektedir.

Arykanda'daki çeşmenin yazıtı göre tarihlendiği ancak yazıtın yapı hakkında bilgi vermediği, bu nedenle yapının başka bir döneme ait olabileceği yukarıda belirtilmişti. Tablo'da geriye kalan sekiz yapıdan yalnızca ikisinin inşa faaliyeti olduğu açıkça görülmektedir. Bütün yapılar mevcut olup onarılmış ya da genişletilmiştir. Kısaca özetlemek gerekirse, Balboura'daki inşa faaliyetinde su, eğimli bir arazi üzerine, ihtiyaç duyulduğunda kabaca örülen destek duvarlarıyla kaynağından kente kadar taşınmıştır. Kadyanda'daki hamam, halkın temel ihtiyaçlarını karşıladığı küçük bir yapıdır. Sonraki dönemlerde genişletilmesi, ihtiyaçları karşılamada yetersiz olduğuna işaret etmektedir⁷². Görünen o ki inşa edilenler maliyetin kısıtlı tutulduğu ekonomik yapılardır. Oinoanda'daki su yolu, kemeri ve hamam mevcut yapılardır. Su yolu engebeli araziden geçmiş ayrıca yol açmak için kimi zaman kayalar delinmiştir. Ancak tüm bu çalışma tek bir kanal için yapılmıştır. Dahası masraf çıkartması olası olan bir mühendislikten kaçınmak için yol uzatılmıştır⁷³. Hamam zaten vardır ve onarılmıştır. Delikkemer'deki su kemeri Claudius Dönemi'nde yapılmış ancak sonra yıkılmıştır. Vespasianus Dönemi'nde mevcut yapı onarılmakla birlikte kanal sayısı üç sıra pişmiş toprak künk ile desteklenmiştir. Olympos'taki hamam önce onarım görmüş sonra yeniden inşa edilmiştir. Yeni yapı eskisinden daha büyüktür⁷⁴. Patara'daki Nero/Vespasianus Hamamı, Vespasianus Dönemi'nde yeni bir *frigidarium* eklenerek genişletilmiştir. Perge'de Güney Hamam'ın Vespasianus Dönemi'nde genişletildiği bilinmektedir. Yapı Hadrianus ve sonrasında yeniden genişletilmiş, yüksek kalitede mermer plakalar ve dekoratif elemanlar ile kaplanmıştır. Şu ana kadar Vespasianus Dönemi'ne

⁶⁸ French 2014b, 11-14; Onur 2016, 570-573; Şahin 2014, 42.

⁶⁹ Schuler 2014, 116, 118. Schuler'in bu konuda oluşturduğu tablo için bk. 115-116.

⁷⁰ Onur 2016, 570-574. Yollar konusunda fikir belirten araştırmacılar için bk. Onur 2016, 573.

⁷¹ Claudius ve Vespasianus'u bir bütün olarak inceleyen çalışmalar için bk. Levick 1990 (Claudius); Levick 1999 (Vespasianus).

⁷² Normalde imparatorun isminin geçtiği bir hamamın büyük olması beklenebilir. Aleksandria ve Antiokheia gibi kentler bu konuda verilebilecek örnekler arasındadır. Kadyanda'daki hamamın küçük olması Vespasianus'un zaten kısıtlı olan mali kaynaklarını başkentte değerlendirmek istemesinden kaynaklı olabilir. Bilgi için bk. Malalas, 10.50 vd.

⁷³ Stenton ve Coulton 1986, 19.

⁷⁴ İplikçioğlu 2006, 76.

tarihlenen hamamların hiç birinde yüksek kalitede mermer kaplama ve dekoratif elemana rastlanmamıştır. Yapılarda görsellikten ziyade işleve önem verilmiştir.

Kent	Yapı	Onarım/İnşa
Arykanda	<i>Nymphaion?</i>	İnşa?
Balboursa	Su Yolu ve Köprüsü	İnşa
Delikkemer	Su Kemer	Onarım
Oinoanda	Su Yolu ve Su Kemer	Onarım
Oinoanda	Hamam	Onarım
Kadyanda	Hamam	İnşa
Olympos	Hamam	Onarım ve İnşa
Patara	Hamam	İnşa: Mevcut yapının genişletilmesi
Perge	Hamam	İnşa: Mevcut yapının genişletilmesi

Tablo 2: Vespasianus Dönemi'nde Lykia Bölgesi'nde inşa edilen, genişletilen ve onarılan yapılar

Yukarıdaki veriler ışığında Lykia-Pamphylia'da Vespasianus Dönemi'nde yürütülen yapı faaliyetleri dikkate değer olmakla birlikte, bölgede propaganda yürütülmüş gibi görünmemektedir. Nitekim bu döneme tarihlenen yapılar ne anıtsaldır, ne yenidir, ne yüksek işçiliğe ne de yüksek mühendisliğe sahiptir. Hâlbuki imparatorluğun Vespasianus'tan önceki ve sonraki dönemlerine göz atıldığında, devletin kimi zaman görkemli yapılar inşa etmek bir yana, egemenliğini haykırıcısına kurduğu yeni kentleri görürüz⁷⁵. Örneğin Domitianus Dönemi'nde Ephesos'ta inşa edilen Liman Hamam-Gymnasion kompleksi devasa boyutu ve yüksek kalitede mimari malzeme ve dekoratif elemanların yer aldığı imparator salonu ile öne çıkmaktadır⁷⁶. Perge'de, kentin en iyi korunmuş yapılarından biri olan devasa Güney Hamam kompleksi, içerisinde Vespasianus'un olduğu çeşitli evreleri içermekle birlikte, Antoninuslar Dönemi'nde, Antoninus Pius'un başlattığı yapı malzemeleri ile kapsamlı bir değişikliğe uğramıştır⁷⁷. Yapının içi yüksek kalitede mermer plaka ile kaplanmış olup, kazılar sırasında birçok dekoratif eleman ortaya çıkartılmıştır. Severuslar Dönemi'nde ise yapı iyice genişletilmiş ve *palaestranın* doğusuna anıtsal bir *propylon* eklenerek, hamama giriş buradan sağlanmaya başlanmıştır. Ayrıca hamamın doğusu boyunca yükseltelen duvarın önüne bir çeşme (F2) inşa edilmiştir⁷⁸. Bu tür örnekler çoğaltılabilir. Ancak arkeolojik verinin işaret ettiği esas nokta, Vespasianus Dönemi'nde bu türden görkemli su yapılarına rastlanmamış olmasıdır.

Dikkati çeken bir başka nokta ise su yapılarının diğer eyaletlere kıyasla neden Lykia-Pamphylia Eyaleti'nde kümelenmiş olduğudur. Geçmişte bu soruya kimi araştırmacılar da cevap aramıştır. Söz konusu araştırmacılar arasında bulunan M. Oktan, Vespasianus'un en

⁷⁵ Augustus'un Germania'da bulunan Waldgirmes'te temelinden kurduğu kentle ilgili detaylar için bk. Eck 1998, 111 vd.; Hadrianus Dönemi'nde Küçük Asia'da doğal afetlerden ötürü ağır hasar gören ve bu doğrultuda yeniden kurulan kentler ile ilk defa inşa edilen şehirler için bk. Gülbay 2009, 12-26.

⁷⁶ Vitr. 5.11.3; Liman Hamam - Gymnasium için bk. AE 1898, no. 66; Alzinger 1970, 1608-1611; Alzinger 1972, 161; Benndorf 1906, 181, 183; Eck 1982, 320; Eck 1983, 169; Foss 1979, 60; Friesen 1993, 121-137; Grant 1978, 370; Heberdey 1898, 72; Heberdey 1902, 42-43; *I.Ephesos*, no. 430, 508, 518; *I.Ephesos*, no. 1314; Karwiese 1998, 734; Keil 1933, 15; Scarre 1994, 182; Scherrer 2000, 174-176; Strocka 1988, 295; Strocka 1996, 457; Thür 1985, 181; Yegül 2006, 237-238 277, 288, dn. 42; Yegül 2011, 191-192, 196.

⁷⁷ *I.Perge*, no. 193.

⁷⁸ Abbasoğlu 1983, 109; *I.Perge*, 228-229; Özdzibay 2008, 71.

önemli destekçisi ve Syria Valisi C. Licinius Mucianus'un Lykia'da bağlantıları olduğunu, bu doğrultuda kent sakinlerinin taleplerini onun aracılığıyla imparatora iletmış olabileceğini belirtmiştir⁷⁹. H. Uzunoğlu ise eyaletlerde yaşayan soyluların valiler ile kurdukları dostane ilişkilere dayanarak, hem kentlerine hem kendilerine çıkar sağladıklarını ifade etmiştir⁸⁰. İki araştırmacının düşünceleri gerçeği yansıtıyor olabilir zira imparatorun eyaletlerde doğrudan finansmanı olduğu veya kendisine adanan yapılar esasında kimi zaman imparatorun da bilgilendirildiği, talep - onay üzerine kurulu basit bir bürokrasi ile gerçekleşmektedir⁸¹. Bu doğrultuda yapı faaliyetlerinin diğer eyaletlere göre daha yoğun olmasının nedeni, Lykia Bölgesi'nin sadakati nedeniyle ödüllendirilmesi olabilir. Tacitus, "*Vitellius'un ölümü savaşı sona erdirdi ama barışı getirmedi*"⁸² diyerek Vespasianus Dönemi'ndeki iç huzursuzluğa işaret etmektedir. Germania'da, Balkanlar'da, Iudaea'da, Afrika'da ve Britannia'da çeşitli isyanlar çıkmış, eski savaşlar devam etmiştir⁸³. Bunlar içerisinde Germania'daki isyanın özel bir önemi vardır çünkü devrik imparator Vitellius'un ordusunun önemli bir bölümü olan sekiz kohortluk bölümünü barındırmaktadır. Bedriacum Muharebesi'nden sonra Ren'e gönderilen birlikler Vespasianus'a gönülsüzce sadakat yemini etmişlerdir. Bu nedenle Batavia boyunun lideri ve Roma vatandaşlığı verilen Iulius Civilis isyana kalkıştığında, ona katılmakta tereddüt göstermemiş, *Imperium Galliarum* adına yemin etmişlerdir⁸⁴. Lykia sorun çıkarıcı eyaletler arasında değildir. Vespasianus'un liderliğini baştan itibaren kabul etmekle kalmamış onun adına oyunlar düzenlemişlerdir. Oinoanda'da bulunan bir yazıt, eski Sicilya *Procuratoru* C. Iulius Demosthenes'i *Vespasianeia* oyunlarının *agonothetes*i olduğu bilgisini vermektedir⁸⁵. Vespasianus tarafından *neokoros* ilan edilen Perg'e imparator adına *Artemisia Vespasianeia* oyunları düzenlenmiştir⁸⁶. İmparator kendisini destekleyen halkın ihtiyaçlarına kayıtsız kalmadan, lakin mevcut ekonomik koşulları da göz önüne alarak onlara yardım etmiş olabilir. Elbette bu yardım R. Macmullen'in belirttiği gibi, Roma'dan para gönderilmesinden ziyade vergilerin hafifletilmesi, ertelenmesi veya kentten gelen doğrudan talep doğrultusunda imparatorun kent zenginlerini teşvik etmesi yoluyla gerçekleşmiş olmalıdır⁸⁷. Su yapılarının diğer eyaletlere kıyasla Lykia Bölgesi'nde daha yoğun olması önemli bir gösterge olmakla birlikte, olduğundan fazla anlam yüklenmemelidir. Görüldüğü kadarıyla su yapıları kent sakinleriyle kurulan ilişkiler ve eyaletin imparatorlarına olan bağlılığı neticesinde bilinçli olarak yapılmış ancak ekonomik koşullardan ötürü kısıtlı tutulmuştur.

Dini Yapılar

Küçük Asia'da Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen üç dini yapı tespit edilmiştir. İlki Lykia-Pamphylia'da bulunan Kadyanda'da, diğer ikisi Kilikia'daki Kestroi ve Lamos kentlerinde bulunmaktadır. Çalışma dâhilinde değerlendirilen üç yapının ortak noktası, ağır hasar görmüş olmaları, dolayısıyla arkeolojik verinin son derece kısıtlı olmasıdır. Yapıların tarihlemeleri üzerlerindeki yazıtlara göre yapılmıştır.

Kadyanda antik kenti, Fethiye'ye 24 km uzaklıkta olup, Tekirlik adı verilen bölgeye hâkim bir tepenin kuzeybatı yamacına kurulmuştur. Yamaç bazı kesimlerinde geçit

⁷⁹ Oktan 2011, 137.

⁸⁰ Uzunoğlu 2018, 177-178. İlişkilerle ilgili detay için bk. Uzunoğlu 178 vd.

⁸¹ Yapı faaliyetleri ve finansmanları ile ilgili genel bilgi için bk. Macmullen 1959, 207-235; Mitchell 1987, 333-365; Winter 1996, 62-94.

⁸² Tac. *Hist.* 4.1.

⁸³ Levick 1999, 107.

⁸⁴ Wells 1984, 162.

⁸⁵ Milner ve Mitchell 1995, 95.

⁸⁶ Burrell 2004, 175-176.

⁸⁷ Macmullen 1959, 210 vd.

vermeyecek kadar diktir. Ören yeri günümüzde orman mülkiyetindeki araziler üzerinde yer almakta olduğundan, çam ve maki niteliğindeki ağaçlarla kaplıdır. Bu bitki örtüsü yalnızca kenti örtmekle kalmamış, bazı yerlerde mimari kalıntıların silüetini tamamen ortadan kaldırmıştır⁸⁸. Kentin ana caddesinin kuzeyinde ve ortasına doğru Vespasianus'a adanmış bir tapınak bulunmaktadır. Yapı, *temenos* duvarının bir bölümü, altyapısı, basamakları ve birkaç mimari elemanı dışında tamamen yok olmuştur. Tapınağın ölçüleri belirsizdir. C. Bayburtluoğlu yapının kalıntılarında yola çıkarak *heksastylos* planlı olabileceğini belirtmişse de söz konusu durum kesinlik kazanmamıştır⁸⁹. Tapınak, yapıya ait olduğu düşünülen bir arşitrav bloğuna göre tarihlenmiştir. Ancak bunun yapıya ait olup olmadığı kesinlik kazanmamıştır. Yazıt ağır hasar gördüğü için tamamı okunamamıştır⁹⁰. Bölgede herhangi bir çalışma yapılmadığı için bilgiler sınırlıdır. Ancak yazıt tapınağa ait olmasa bile bölgede Vespasianus Dönemi'ne ait olan ve şu anda bilinmeyen yapı olduğuna işaret etmektedir.

Vespasianus Dönemi'ne tarihlenmesi yapılan diğer iki tapınak Kilikia Eyaleti'nde bulunmaktadır. Kestroi'de Oval tepenin güney ucunda, şehir kapısının batısında 9,72x5,15 m ölçülerinde bir tapınak bulunmaktadır. Yapı ağır hasar gördüğü için hakkında verilebilecek bilgi kısıtlıdır ancak planı anlaşılabilir. Bu doğrultuda 4,35x3,85 m bir *naos* ve 4,10x4 m ölçülerinde bir *pronaos* oluşmaktadır⁹¹. *Naos*un üç kenarında imparatorlar Vespasianus, Titus, Nerva, Traianus ve Hadrianus ile birlikte Hadrianus'un eşi Sabina'nın heykel kaideleri bulunmuştur⁹². Tapınağı değerlendiren S. R. F. Price, *naos*un birden fazla imparator heykeli barındırmasından yola çıkarak, tapınağın yalnızca Vespasianus'a adanmaktan ziyade imparatorluk tapınağı olabileceği yorumunu yapmıştır⁹³. Nitekim sonraki yıllarda tapınağın Vespasianus'un haleflerine de hizmet ettiği ve bu doğrultuda *anta* duvarı ile *pronaos*unun genişletildiği tespit edilmiştir⁹⁴.

Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen son dini yapı Kilikia'nın Lamos kentinde bulunmakta olup, akademik olarak tartışılmaktadır. Lamos ören yeri, Kadyanda'da olduğu gibi ağaçlar ile çevrelenmiş ve mimari kalıntıların önemli bir bölümü bitki örtüsüne yutulmuştur. Kentin doğusundaki tepenin batısında ve yolun güneyinde, iki tepe arasında kalan düzlükte ağır hasar görmüş ve üzeri önemli oranda bitki örtüsü ile kaplanmış bir yapı bulunmaktadır. Söz konusu yapının niteliği araştırmacıları ikiye bölmüştür. G. Bean, T. Mitford, S. R. F. Price ve B. Söğüt doğudaki tepenin batı yamacında yer alan teras duvarında bulunan iki parçaya bölünmüş kireçtaşı blok üzerindeki yazıtta göre yapıyı Vespasianus Dönemi'ne ait bir tapınak olarak değerlendirmişlerdir⁹⁵. Diğer yandan R. F. Townsend ve C. Hoff yapıyı tekrar incelemiş ve yapının tapınak olmaktan ziyade tapınak formu bir mezar olduğu sonucuna varmışlardır ve hipotezlerini yapının yaklaşık 15 m ötesinde benzer formda bulunan bir başka tapınak mezar olduğunu belirterek desteklemişlerdir⁹⁶. Dahası, tarihlendirme ölçütü olarak kullanılan yazıtın yapı hakkında bilgi vermediğini belirtmişlerdir⁹⁷. Yazıt dönemin *propraetoru* L. Octaviaus Memor'un başta Vespasianus olmak üzere oğulları Titus ve Domitianus'a ithaf ettiği bilgisini vermektedir. Ancak ithaf edilen yapı belirsizdir⁹⁸.

⁸⁸ Malkoç 1993, 83.

⁸⁹ Bayburtluoğlu 2003, 288.

⁹⁰ Winter 1996, 316, no. 23; TAM II.2, 243, no. 652.

⁹¹ Söğüt 1998, 68.

⁹² Söğüt 1998, 68.

⁹³ Price 2004, 230 ve dn. 9. Price, imparatorluk tapınaklarının Küçük Asia'da yaygın olduğundan bahseder ve birkaç örneğe yer verir. Bilgi için bk. 230 vd.

⁹⁴ Söğüt 1998, 70.

⁹⁵ AE 1963, no. 11; Bean ve Mitford 1962, 208, no. 32; Price 1984, 273, no. 151; Söğüt 1998, 78; Söğüt 1999, 405.

⁹⁶ Townsend ve Hoff 2009, 256.

⁹⁷ Townsend ve Hoff 2004, 12.

⁹⁸ AE 1963, no. 11.

Öne çıkan birkaç nokta, yapının tapınak olmayabileceğine işaret etmektedir. Bunlardan ilki ve en önemlisi, yapının tarihlendiği yazıtın geç dönem duvarında devşirme malzeme devşirme duvarda blok olarak kullanılmasıdır. Benzer bir örnek Arykanda'daki çeşme yapısında da tespit edilmiştir. Çeşme yapısı, önünde bulunan devşirme bloğa göre Vespasianus Dönemi'ne tarihlenmiştir. Ancak yazıtta çeşmeye dair bir ibareye rastlanmamıştır. İkincisi ise yakın mesafede benzer formda başka bir yapının bulunmasıdır. Tapınak olduğu öne sürülen yapının konumu da önemlidir. Örneğin Kadyanda'daki tapınak kentin ana caddesinde, Kestroi'deki tapınak agoradadır. Lamos'ta ise şehir planı hazırlanmadığı için yapının tam olarak kentin neresinde konumlandığı belirsizdir. Şu ana kadar yapılan çalışmalar yapının *akropolise* yakın olduğuna işaret etmektedir⁹⁹. İmparatoru, haleflerini ve Roma'yı temsil eden bir tapınağın mezarlığa yakın konumlanması olası görünmemektedir. Tüm bunlara karşın duvarda bulunan yazıt önemlidir ve kentte Vespasianus Dönemi'ne ait başka bir yapının olduğuna işaret etmektedir¹⁰⁰.

Kent Kapıları

Kent kapıları olarak bahsedilen yapılar modern literatürde *Tak* olarak kabul görmüş olup, kendi içerisinde tiplere ayrılmıştır. Konuyla ilgili genel tipolojik yaklaşım ilk defa 1939 yılında H. Kähler tarafından yapılmıştır¹⁰¹. Sonraki yıllarda yapılan çalışmalarda kent kapıları *Tak* olarak kabul görmüştür. Örneğin Ksanthos'taki Vespasianus Kapısı, Marcus Priscus Takı olarak da bilinmektedir¹⁰². Sonraki yıllarda, H. M. Özgen "*Anadolu'da Roma Dönemi Takları ve Tak Biçimli Kent Kapıları*" başlıklı doktora tezi ile söz konusu yapıları ayrıma giderek çalışmıştır. Bu doğrultuda Özgen literatüre *Tak* olarak geçen yapıları, kent kapısı niteliğindeki (surlarla birleşik ve kente giriş niteliğinde bağımsız konumlananlar), kent içinde ve dışında konumlananlar olarak sınıflandırmıştır¹⁰³. 1939 yılından günümüze değin yapılan tüm tipolojik çalışmalarda *Tak* olarak tanımlanan zafer takları ve kent kapıları iç içe geçmiş ve bir bütün olarak incelenmiştir. Ancak Küçük Asia'da Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen kent kapıları, emperyalist propagandanın belirgin olarak yapıldığı Roma'daki Titus Takı¹⁰⁴, Benevento'daki Traianus Takı¹⁰⁵, Roma'daki¹⁰⁶ ve Lepcis Magna'daki Septimius Severus Takı¹⁰⁷ gibi olmaktan ziyade surlar ile bütünleşmiş sade geçiş yapılarıdır. Bu döneme tarihlenen dört kent kapısının ilki Lykia-Pamphylia Eyaleti'ndeki Ksanthos'ta diğer üçü Bithynia-Pontus Eyaleti'nin başkenti Nikaia'da bulunmaktadır¹⁰⁸.

Ksanthos'ta, kentin güney yamacından yukarıya doğru, kuzeybatıya geçiş verecek biçimde konumlanan ve tahkimat sistemi ile ilişkili güney kapısı olma özelliğini taşıyan tek kemerli bir geçiş kapısı bulunmaktadır. Vespasianus Kapısı olarak adlandırılan yapı birden fazla evreye sahip olup, son şeklini Bizans Dönemi'nde almıştır¹⁰⁹. Yapı aynı zamanda Marcus Priscus Takı olarak da bilinmektedir¹¹⁰. Kapı, güneyinde gözlemlenen ve polygonal bloklardan oluşan duvar sistemine sahip kare planlı kulelerin arkasında yer almaktadır¹¹¹. Şu

⁹⁹ Townsend ve Hoff 2009, 257.

¹⁰⁰ Hükümdar kültürünün uğradığı değişiklik, minnettarlık ve coşku için bk. Price 2004, 109. İmparatorların onurlandırılması için bk. 230 vd. Ayrıca bk. Marek 2019, 264.

¹⁰¹ Kähler 1939, 486.

¹⁰² Cavalier 2005, 27-29.

¹⁰³ Özgen 2009, 79-87.

¹⁰⁴ Norman 2009, 43-47.

¹⁰⁵ Bennett 1997, 208.

¹⁰⁶ Brilliant 1967, 29.

¹⁰⁷ Ward-Perkins 1951, 226-231.

¹⁰⁸ Bk. dn. 15 ve 27.

¹⁰⁹ Kökmen-Seyirci 2017, 181.

¹¹⁰ Cavalier 2005, 29.

¹¹¹ Özgen 2005, 32.

anki haliyle 6,28x6,52x1,32 m ölçülerindedir. Ancak Vespasianus Dönemi'ne ait olan bölümü 1,70x1,30m ölçülerinde kesme taş ayaklar üzerinde yükselen tek geçişli yalın planlıdır. Neredeyse tüm blokları üzerinde insan kaynaklı ve doğa koşullarından ötürü oluşmuş tahribat söz konusudur. Kapının ayaklarını oluşturan bloklar kenet ya da dübel gibi bağlayıcı yuvalar kullanılmaksızın üst üste yerleştirilmiştir. Yapının ilginç bir özelliği dor düzenli olmasına karşın, bu tertibin katı kurallarına uymamasıdır. Güney yüzde bulunan friz bloklarında *triglif-metop* bölümleri eşit değildir. Her bir *triglif-metop* birbirinden farklı genişliğe sahiptir¹¹². Ayrıca *geison* blokları Ioniktir. Dor mimarisinde sıklıkla görülen *mutulus* plakaları ve *guttae* bulunmamaktadır. Dor düzeninde Ion mimarisine ait unsurların kullanımı Hellenistik Dönem Anadolu mimarisinin genel özelliği olup¹¹³, MS 2. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir¹¹⁴. C. Fellows 1800'lü yıllarda Ksanthos'u ziyaret etmiş ve kapının güney cephesinin kemer kilit hizasının üzerinde Apollon, Artemis ve Leto'yu tasvir eden kabartmalar gördüğünü belirtmiştir. Söz konusu kabartmalardan yalnızca ağır hasar görmüş Artemis¹¹⁵ günümüze kadar ulaşmış olmakla birlikte şu anda British Museum'dadır¹¹⁶. Artemis'in saçları ortadan ikiye ayrılarak arkada toplanmıştır. Serbest bırakılan bir tutam saçı, önde omuzlardan aşağıya sarkarak, göğsün hemen üzerinde sonlanmaktadır. Üzerinde, omuzlarını açıkta bırakan *khiton*, başında *polos* ve arkasında okluk (sadak) bulunmaktadır. Ağır hasar gören Apollon ve Leto kabartmalarının restitüsyon önerileri C. Fellows'un ekibinde bulunan M. R. Hawkins tarafından yapılmıştır¹¹⁷.

Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen diğer üç kapı, Bithynia Pontus Eyaleti'nin başkenti Nikaia'da bulunmaktadır. Kentin doğu girişinde, ismini Lefke yönüne baktığı için alan ve doğu-batı doğrultulu ana aksın doğu başında, çok evreli surlar arasında orta kapı olarak konumlanan Lefke Kapısı bulunmaktadır. Büyük ölçüde dolgu toprağın altına gömülmüş ve geç dönem eklentileri arasında kalan yapının ilk evresi traverten malzemesi ile kolayca ayırt edilebilmektedir. Kapı, merkezinde bulunan kemerli bir geçişe ve her iki yanında söve ve lento formunda daha küçük geçişe sahiptir. Kanatlarda bulunan geçişlerin üzerinde plaster ile çevrelenen ve merkezdeki kemerin hizasına yaklaşan iki niş bulunmaktadır. Merkez kemerin üst hizasında saçaklık başlar ve iki *fascialı* bir arşitrav üzerinde friz ve en üstte diş kesimli korniş ile sonlanmaktadır¹¹⁸.

Bu döneme tarihlenen bir diğer kapı İstanbul Kapısı'dır. Yapı, Lefke Kapı ile hemen hemen aynı özelliklere sahiptir. En önemli farkı ise arşitravının ve frizinin ön ve arka yüzlerinde farklı sunu yazıtlarının bulunmasıdır¹¹⁹. Arşitrav ve frizin kente bakan iç yüzünde Vespasianus ve Titus'a, dış yüzünde ise Hadrianus Dönemi'ne ait sunu yazıtları bulunmaktadır¹²⁰. Ağır tahribe uğramış yapı yazıtlarını çözümlmek için J. Franz, A. Körte, K. O. Dalman ve A. M. Schneider gibi birçok epigraf uğraşmış ancak kesin bir sonuç

¹¹² Kökmen-Seyirci 2017, 188-189.

¹¹³ Mitchell ve Waelkens 1987, 43; Gider-Büyüközer 2013, 327.

¹¹⁴ Kökmen-Seyirci 2017, 191.

¹¹⁵ Fellows 1840, 176.

¹¹⁶ Kökmen-Seyirci 2017, 190.

¹¹⁷ Kökmen-Seyirci 2017, 190; Kökmen-Seyirci, M. R. Hawkins'in yaptığı restitüsyon önerisinin gerçek ile uyumadığını belirtmektedir.

¹¹⁸ Özgen 2009, 19.

¹¹⁹ S. Şahin mimari açıdan özdeş olan Lefke ve İstanbul kapılarının yazıtlarının da aynı olabileceğini ileri sürmüştür. Bu nedenle İstanbul Kapısı'nda da, Lefke Kapısı'nda olduğu gibi Hadrianus Dönemi'ne ait yazıtların olması gerektiğini ancak bunların sonraki yüzyıllarda kapıda yapılan onarım çalışmalarından ötürü tümenden ortadan kalkmış olabileceğini belirtir. Bk. Şahin 1978, 87-88.

¹²⁰ Arşitrav ve friz üzerindeki yazıtlarda Flaviuslar ile birlikte Hadrianus'a ithafta bulunulması, MS 121 yılında gerçekleşen deprem sonrasında kentin gördüğü ağır hasardan ötürü İmparator Hadrianus'un kenti mali olarak desteklemesi ve daha sonra (MS 124) birçok Asia kenti ile birlikte Nikaia'yı ziyareti ilişkilendirilmektedir. Bk. Şahin 1978, 86; Birley 2000, 140; Özgen 2009, 23.

alınamamıştır. Son çözümleme 1975 yılında kenti ziyaret eden S. Şahin tarafından yapılmıştır¹²¹. İstanbul Kapısı, Lefke Kapı gibi çok evreli surlar arasında orta kapı olarak konumlanmıştır. Büyük ölçüde toprak altına gömülmüş ve kanatlardaki girişleri büyük bloklar tıkamıştır. Bu nedenle tek geçiş noktası merkezde bulunan kemerli bölümden sağlanabilmiştir¹²².

Yukarıda bahsedilen geçiş kapılarının ortak özelliği, kapıların hiç birinde *attika* bulunmayışıdır. Ancak bu durum Vespasianus Dönemi'ne özgü değildir. Zira Küçük Asia'da *attika* kullanımına Ephesos Mazeus Mithridates Kapısı haricinde henüz rastlanmamıştır¹²³. Flaviuslar'dan sonra inşa edilen Attaleia Hadrianus Kapısı¹²⁴, Diokaesareia Kent Kapısı¹²⁵ ve Pisidia Antiokheia'sı Batı Kapısı¹²⁶ *attikasız* yapılara örnek verilebilir. Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen kapıların diğer bir ortak özelliği sade olmalarıdır. Ksanthos'taki kapının kemer kilit hizasındaki Apollon, Artemis ve Leto kabartmaları haricinde herhangi bir öğeye rastlanmamıştır. Bu durum sadece Vespasianus ile ilgili değildir. Sonraki dönemlerde de sade taklara rastlanmaktadır. Patara'daki Mettius Modestus Takı¹²⁷ ve Pisidia'daki Ariassos Takı¹²⁸ da sadedir. Görünen o ki Küçük Asia'da Vespasianus Dönemi'nde inşa edilen kent kapılarında ya da taklarda görsellikten ziyade işleve önem verilmiştir. Öyle ki kapılar sonraki yıllarda da giriş-çıkış için kullanılmaya devam edilmiş ve imparatorun kapılara kazınan ismi kent ahalisince ve yabancılarca yüzlerce yıl görülmüştür.

Köprü(ler)

Şu ana kadar Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen tek köprü, Silifke'nin merkezinden geçen Göksu Nehri üzerine kurulu ve Silifke-Uzuncaburç yolu üzerinde bulunan Kalykadnos Köprüsü'dür. Lakin bu durumu kabullenmek güçtür, zira elimizdeki arkeolojik verinin yalnızca bir adet ile sınırlı olması¹²⁹, Vespasianus Dönemi'nde izlenen siyaset ve köprülerin bir parçası olan yol faaliyetleri ile çelişmektedir¹³⁰.

Köprüler stratejik önemi bulunan, iki yakayı birbirine bağlamakla birlikte askeri önemi olan yapılardır¹³¹. Buldukları konuma göre inşa tarihinden yüzlerce hatta binlerce yıl sonra dahi hizmet görebilirler. Dönemin koşullarına uyum sağlaması amacıyla yenilenebilir ve genişletilebilirler. Aynı zamanda askeri gerekçelerle yapıldığı gibi, aynı nedenlerle yıkılması gerekebilir. Kalykadnos'taki köprü, bu durumun önemli bir örneğidir. Osmanlı Devleti Karamanoğulları ile savaşırken köprü ortasından kesilmiştir. Daha sonra kısmen onarılmışsa da 1875 yılında temelinden itibaren yeniden inşa edilmiştir. Bu nedenle Vespasianus Dönemi'nde inşa edilen köprünün ne yapı malzemesi ne de planı bilinmemektedir¹³².

¹²¹ Şahin 1978, 75-77.

¹²² Schneider ve Karnapp 1938, 30.

¹²³ Özgen 2009, 28-29.

¹²⁴ Akok 1970, 37-45.

¹²⁵ Keil ve Wilhelm 1931, lev. 28.

¹²⁶ Mitchell ve Waelkens 1998, 96-99.

¹²⁷ Işık 2011, 45-47.

¹²⁸ Mitchell 1996, 162-165.

¹²⁹ E. Winter (1996, 346, no. 61), Derbe - Lystra yolu üzerinde bulunan köprü için Titus Dönemi'ni işaret etmiştir. Ancak burada bulunan yazıt köprüye ait olmaktan ziyade yola aittir. Köprünün yola ait olduğuna dair bir ibare olmamakla birlikte yol ile birlikte yapılması olasıdır. Yazıt için bk. CIL III, no. 12218.

¹³⁰ Vespasianus Dönemi yol faaliyetleri için bk. dn. 28-32.

¹³¹ O'Connor 1993, 1 vd.

¹³² Köprüye ait yazıt için bk. IGR III, no. 840; Keil ve Wilhelm 1931, no. 6. Köprüyle ilgili bilgi için bk. Tunç 1978, 168-169; Çulpan 1975, 17.

Vespasianus Dönemi'nde özellikle doğu sınırında gerçekleşen gelişmeler, bölgede bu döneme tarihlenmesi muhtemel başka köprülerin olabileceğine de işaret etmektedir. Nero Dönemi'nde Armenia'nın kontrolü kaybedilmiştir. Yeni kral Parth olup, Roma'nın doğu sınırını tehlikeye sokmuştur. Parthlar yalnızca bölgedeki mevcudiyetleri ile değil, aynı zamanda Roma'nın iç işlerine karışarak sahte bir Nero'nun ortaya çıkmasına ön ayak olmuşlardır¹³³. Vespasianus, yüksek olasılıkla bölgeyi güvenlik altına almak ve haleflerinin gelecekte Parthlarla yaşaması mümkün olan bir sürtüşmeyi öngörerek bölgeye önemli miktarda askeri birlik göndermiştir. *XVI Flavia Firma* Satala'ya ve *XII Fulminata* lejyonları Melitene'ye konuşlanmıştır¹³⁴. Melitene'nin güneyindeki Zeugma'da ise, *X Fretensis*'in yerini alan *III Scythica* lejyonu yer almaktadır¹³⁵. Kappadokia ve Armenia bölgelerinde lejyonlara destek olması için 11.500 *auxilia* birliği gönderilmiştir¹³⁶. Syria bölgesinde dört lejyon¹³⁷ ve buna ek olarak 13.500 *auxilia* bulunmaktadır¹³⁸. Kısaca belirtmek gerekirse, Vespasianus Dönemi'nde Kilikia ile bağlantısı olan bölgelerde 25.000'den fazla askerin konuşlanmasına karşın, tek köprünün Kalykadnos'ta bulunması pek de olası görünmemektedir. Nitekim Mitford, kuzeyinde kayıt altına aldığı sekiz köprünün Flaviuslar Dönemi'nde yapılmış olabileceğini belirtmiştir. Bu köprüler sırasıyla:

1. Ziyaret Dere (Tunceli)
2. Cendere Su (Adıyaman)
3. Tohma Su Havzası (Malatya'nın kuzeyi)
4. Kuru Çay (Malatya'nın kuzeyi)
5. Arapgir Çay (Malatya)
6. Çaltı Çay (Sivas)
7. Karabudak (Erzincan)
8. Bağdat Köprüsü (Gümüşhane'nin doğusu)¹³⁹.

Söz konusu köprüler içerisinde Cendere Su, Tohma Su Havzası, Kuru Çay ve Arapgir Çay'da bulunanlar önemlidir. Zira Cendere Su'daki köprü, Vespasianus'un Satala'ya yerleştirdiği *XVI Flavia Firma* lejyonu tarafından MS 200 yılında onarılmıştır. Günümüzde ağır vasıtalarca kullanılan köprünün¹⁴⁰ ilk evresinin aynı lejyon tarafından Vespasianus Dönemi'nde inşa edilmiş olması ve Septimius Severus Dönemi'nde onarılması son derece mümkündür. Nitekim *XVI Flavia Firma*'nın konuşlandığı Satala'ya giden yolun Neocaesarea - Nicopolis - Satala ayağı *Proconsul* G. Pompeius Collega tarafından yaptırılmış ve İmparator Vespasianus ile oğulları Titus ve Domitianus'a ithaf edilmiştir¹⁴¹. Aynı yol İmparator Domitianus Dönemi'nde onarılmıştır¹⁴² Tohma Su Havzası, Kuru Çay ve Arapgir Çay'da bulunan köprüler ise Melitene'ye konuşlanmış *XII Fulminata* lejyonuna yakın bulunmaktadır. Caesarea'dan Melitene'ye giden yol, *Propraetor* A. Caesennius Gallus tarafından yaptırılarak, İmparator Titus ve kardeşi Domitianus'a ithaf edilmiştir¹⁴³. Kalykadnos Köprüsü'nün yakınlarında bulunan Olba - Diokaisareia yolu Vespasianus Dönemi'nde inşa edilmiştir¹⁴⁴.

¹³³ Tac. *Hist.* 1.2.

¹³⁴ Levick 1999, 165.

¹³⁵ Görkay 2017, 153.

¹³⁶ Levick 1999, 166-167.

¹³⁷ Farnum 2005, 96.

¹³⁸ Levick 1999, 167.

¹³⁹ Mitford 2018, 47.

¹⁴⁰ Mitford 2018, 47.

¹⁴¹ CIL III, no. 306; French 2012, no. 004; Henderson 1927, 68.

¹⁴² French 2012, no. 005.

¹⁴³ French 2012, no. 66.

¹⁴⁴ AE 1973, no. 543; Mackay ve Mackay 1969, 140.

Çağdaş araştırmacıların yüksek olasılıkla karşılaştıkları en büyük sorun, stratejik öneme sahip olan köprülerin zaman içerisinde onarılıp/değiştirilmeleri ve bu doğrultuda orijinal yapıya ait verilerin kaybolmasıdır. Ancak yol faaliyetinin bir parçası olmaları nedeniyle tarihlenemeyen köprülerin yollar ile aynı zamanda yapılmış olabileceklerini göz önüne almak gerekir. Konunun Vespasianus Dönemi ile olan ilişkisine gelince, onun zamanında imparatorluğun doğu sınırına 25.000'den fazla askerin gönderilmesi, yoğun yol faaliyetlerine karşın, yalnızca tek bir köprüye rastlanması pek de olası görünmemektedir. Bu doğrultuda, ağır tahribata uğradıkları için ilk evresi bilinmeyen köprüler de yol faaliyetleri sırasında yapılmış olmalıdır. Umuyoruz ki gelecekte yapılacak olan çalışmalar ile Vespasianus ve diğer aile üyelerine ait köprü sayıları yalnızca doğu sınırında değil, Küçük Asia'nın diğer eyaletlerinde de ortaya çıkarılacaktır.

Tanımsız Yapılar ve Side'deki Anıt

Letoon¹⁴⁵ ve Pessinus'ta¹⁴⁶ Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen ancak ne olduğu belirsiz iki yapı yazıtına rastlanmıştır. Yapılara dair herhangi bir veri bulunmadığı için ne oldukları hakkında yorum yapabilmek şu aşamada mümkün görünmemektedir.

Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen son yapı Side'deki Vespasianus Anıtı'dır. Yapı kent merkezinde, Attius Philippus Suru olarak adlandırılan Geç Antik Dönem suruna bitişik olarak bulunmaktadır. İlk inşa evresinde şu anda yeri saptanamayan bir yerde bulunan anıt, yüksek olasılıkla MS 4. yüzyılda kapsamlı bir tamir ve değişim geçirerek, çeşme haline dönüştürülmüş ve yerinden oynatılarak şu anda bulunduğu yere taşınmıştır¹⁴⁷. Yapıyla ilgili öne çıkan önemli bir nokta bulunmaktadır: yukarıda bahsedilen yapılardan da anlaşılacağı üzere Vespasianus Dönemi yapılarının genel karakteristiğinin hizmet ile ilişkili yapılar olduğu açıkça görülmektedir. Side'deki anıt ise bu faaliyetler ile çelişmektedir. Bu nedenle akla neden yapıldığı ve dahası ileriki yıllarda neden taşındığı soruları gelmektedir.

Küçük Asia'da bulunan kentlerin Roma İmparatorluğu ile olan ilişkileri dâhilinde birbirleri ile girdikleri çekişmeler hem antik hem modern kaynaklarda sıkça işlenmiş konular arasındadır¹⁴⁸. Bu doğrultuda Lykia-Pamphylia Eyaleti'nin büyük kentlerinden Side ile Perge arasında da bir rekabet yaşanmıştır¹⁴⁹. Side'deki anıtın neden dikildiği, söz konusu rekabet irdelenerek anlaşılabilir. Lykia Eyaleti'nin en büyük kentlerinden olan Perge'nin Roma ile yakın ilişkileri bulunmaktadır. Bu ilişki Vespasianus öncesi, zamanı ve sonrasında hem mimari faaliyetlerde¹⁵⁰ hem de kentte düzenlenen oyunlarda kendisini göstermiş¹⁵¹ ve Perge, Vespasianus Dönemi'nde *neokoros* unvanına layık görülmüştür¹⁵². Tacitus, Küçük Asia Eyaleti'nde bulunan kentlerin Tiberius Dönemi'nde verilen *asylos* unvanı için, Roma'ya elçiler gönderdiğini ve hem Tiberius'un hem de senatusun huzuruna çıkarak kültün kendi topraklarında kurulması için talepte bulduklarından bahsetmektedir. Söz konusu ayrıcalığa sahip olmak isteyenler arasında Ephesos, Magnesia, Aphrodisias, Stratonikeia gibi kentler bulunmaktadır¹⁵³. Yine Tacitus, kent temsilcilerinin ısrarlarından ötürü Tiberius'un

¹⁴⁵ Balland 1981, 30.

¹⁴⁶ *I. Pessionus*, no. 29; Perrot 1872, 209, no. 106.

¹⁴⁷ Erol 1999, 35-36; Mansel 1964, 192; Yurtsever 2017, 253.

¹⁴⁸ Dmitriev 2005, 247.

¹⁴⁹ *I. Side*, 88 vd.

¹⁵⁰ Roma İmparatorluğu'nun mimari faaliyetleri ile ilgili bilgi için bk. Özdizbay 2008, 35-126.

¹⁵¹ Chr. Kokkinia, kamu binalarına ve oyunlara finansman olabilen *euergetes*lerin kendi saygınlıklarını göz önüne alarak kimi zaman oyunları seçtiğini, öyle ki oyunların kamu binası inşa etmekten daha pahalı olabildiğini belirtmiştir. Bu nedenle kentlerde düzenlenen oyunlar da en az yapı faaliyetleri kadar maliyetli ve önemlidir. Bilgi için bk. Kokkinia 2011, 97-130.

¹⁵² Levick 1999, 146.

¹⁵³ Tac. *Ann.* 3.60 vd.

rahatsız olduğunu ve temsilcileri aşağılayan bir dille konuştuğunu belirtir¹⁵⁴. Söz konusu hak, en nihayetinde Smyrna'ya tanınmıştır¹⁵⁵. Bu örnekten yola çıkarak, Vespasianus Dönemi'nde de, içerisinde Perge ve Side'nin bulunduğu kentlerin bu sefer *neokorosluk* için benzer bir başvuruda bulunmuş olabileceği düşünülebilir. Söz konusu başvurunun imparatorun bilgisi dâhilinde talep - onay biçiminde gerçekleşmesi, Perge'nin dileğinin rahatlıkla kabul görmesini sağlamış olabilir. Öyle ki Perge, Vespasianus'a askerleri tarafından imparator ilan edilmesinin hemen akabinde, henüz iç savaş devam ederken destek vermiş ve onun atlı bir heykelini kentin Güney Hamamı'na diktirmiştir¹⁵⁶. Nitekim Güney Hamam'da bulunan ithaf yazıtının Pergelilerin halk ve halk meclisinin aldığı karar doğrultusunda Vespasianus'a adandığı bilgisini vermesi, imparatora en başından itibaren bir bütün olarak destek verdikleri biçiminde yorumlanabilir¹⁵⁷. Bu nedenle sadakatlerinin ödüllendirilmesi olağan karşılanabilir. Side ise benzer bir ayrıcalığa ve onun getirdiği ekonomik imkânlarla gelecekte kavuşmak adına anıtı diktirmiş olabilir. Nitekim MS 89 yılında *neokoros* ilan edilen Ephesos'un, bu ayrıcalığın hemen ardından yoğun bir yapı faaliyetine sahne olması¹⁵⁸, unvanın kentler için ne kadar önemli olabileceğine işaret etmektedir. Anıtın, Geç Antik Dönem'de yerinin değişmesi ise Sidelilerin estetik kaygılarından ötürü olabilir. Yapı kent girişindeki duvarın önüne getirilmiş, kapsamlı bir tamir ve dönüşüm geçirerek çeşme haline dönüştürülmüştür. Böylece halkın temel ihtiyacı olan su sağlanmış, eski yapı da değerlendirilmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

Küçük Asia'daki yapı faaliyetlerini değerlendirirken arkeolojik verilerle birlikte imparatorluğun o dönemdeki siyasi, askeri ve ekonomik koşullarının da göz önüne alınması gerekmektedir. Bu doğrultuda, Vespasianus'un imparator olmasının Küçük Asia için çeşitli sonuçları bulunmaktadır. *Princeps*liğe giden yolda Nero'nun ölümüyle başlayan iç savaş imparatorluğu siyasi, ekonomik, askeri ve sosyal yönde hırpalamıştır. Zira Tacitus konuyla ilgili, "*Vitellius'un ölümü savaşı sona erdirdi ama barışı getirmedi*" diyerek imparatorluğun sorunlarının hala devam ettiğini belirtmektedir¹⁵⁹.

Suetonius, Vespasianus imparator olduğunda devletin ayağa kalkabilmesi için acilen 4 milyar *sestertiusa* ihtiyaç duyduğunu yazar¹⁶⁰. Öyle ki bu rakam Antik Dönem'de bahsedilen en büyük miktardır¹⁶¹. İmparatorluğun vergi ve ticareti hakkında çalışma yapan K. Hopkins, Vespasianus Dönemi'nde devletin yıllık gelirinin tahminen 800 milyon *sestertius* olabileceğini hesaplamıştır¹⁶². Bu durumda imparatorluk hiç para harcamasa bile, bu rakamın toparlanması en az 5 yıl sürecektir¹⁶³. Bununla birlikte *princeps*in önünde ciddi sorunlar bulunmaktadır. İç savaş sırasında Nero'nun *praefectus praetoriası* Nymphidius Sabinus yeni İmparator Galba adına *praetorialara* bahşiş sözü vermiş, ancak Galba ödeme

¹⁵⁴ Tac. *Ann.* 3.65.

¹⁵⁵ S. J. Friesen, kült hakkı kazanan kentin imparator ve *senatusla* yakın ilişki kurabildiğini, ekonomisinin geliştiğini ve dışarıdan kısmi kaynak bularak yapı programına finansör bulabilme olasılığından bahseder. Bilgi için bk. Friesen 1993, 18. Çağdaş yayınlar Romalıların kentlere dini ayrıcalık tanırken birçok faktörü göz önüne aldığını, kentin ekonomik, coğrafi, altyapı, ulaşım ve mimari olarak yeterli olmasının önemli olduğunu belirterek Roma'nın hassasiyetine vurgu yaparlar. Bilgi için bk. Baz 2016, 136.

¹⁵⁶ Eck 2012, 31.

¹⁵⁷ Latince yazıt için bk. *I. Perge*, no. 54.

¹⁵⁸ Raja 2012, 76.

¹⁵⁹ Tac. *Hist.* 4.1.

¹⁶⁰ Suet. *Vesp.* 16: *quadringsenties milies opus esse, ut resp. stare posset.*

¹⁶¹ Levick 1999, 95.

¹⁶² Hopkins 1980, 119.

¹⁶³ Levick 1999, 95.

yapmayı reddetmiştir¹⁶⁴. Daha sonra başa geçen Vitellius da askerlere ödemesi gereken parayı bulamamıştır¹⁶⁵. Tacitus, Vitellius'un birliklere ödeme yapmak yerine zaten kısıtlı olan parayı müsrifçe harcadığını anlatır¹⁶⁶. Söz konusu borcu Vespasianus üstlenmiştir.

Vespasianus'un önemli sorunlarından bir diğeri ordunun Roma'ya doğru giderken yol üzerindeki kentleri yağmalamasıdır. Bu doğrultuda başta büyük kentlerden Kremona ve Vesontio yağmalanmış, Roma hem talan edilmiş hem de yanmıştır. Ordular Gallia'da, İtalya'da, Afrika'da ve Küçük Asia'da büyük tahribata neden olmuşlardır¹⁶⁷. Ordunun boyutu da önemli bir sorundur. Ganimet için yapılan büyük ölçekli savaşlar neredeyse sona ermesine karşın beslenmesi gereken büyük bir silahlı kuvvet bulunmaktadır. Ordunun giderleri nedeniyle Domitianus'un açıkça şikâyet ettiği belirtilir¹⁶⁸.

Mali krizi çözmek isteyen Vespasianus çeşitli önlemler almıştır. Galba tarafından kaldırılan vergiler geri getirilmiş ve yenileri tasarlanmıştır. Mevcut vergiler ağırlaştırılmıştır. Suetonius bazı vergilerin iki katına çıkartıldığından bahseder¹⁶⁹. Plinius ağırlaşan vergilerden ötürü Romalıların vatandaşlığı kabul etmekte isteksiz olduğunu belirtir¹⁷⁰. Yine bu dönemde eyaletlere özgü iki yeni hazine oluşturulmuştur: *Fiscus Alexandrinus* ve *Fiscus Asiaticus*. Alexandria'da vergiler ikiye katlanmıştır. Küçük Asia'da ise yeterli bilgiye sahip olamadığımız *Fiscus Asiaticus* uygulanmıştır¹⁷¹. Küçük Asia'da da vergiler ikiye katlanmış olabilir. Asia Eyaleti'ne özel olarak uygulanan bu vergi, yapı faaliyetlerini olumsuz etkilemiş olmalıdır. Kamu yapılarının ana finansmanlarından bir tanesinin eyalet sakinleri (*demos*, *euergetes* ve diğ.) olduğu göz önüne alındığında, söz konusu vergi kentlerde yaşayanları mali olarak olumsuz etkilemiş, bu nedenle yapı faaliyetinde bulunulmasının önüne geçmiş olmalıdır. Yeni vergilerden etkilenenler arasında Yahudiler de bulunmaktadır. Buna göre iç savaşta yok olan Iuppiter Optimus Maximus Tapınağı'nın yeniden inşası için yıllık vergiye bağlanmışlardır¹⁷². Kaynak yaratmak için vergileri arttırmaktan başka yollara da başvurulmuştur. Cassius Dio, Vespasianus'un metresi Caenis aracılığıyla *proconsullük*, *procuratorluk*, komutanlık ve rahiplik gibi mevkiileri satılığa çıkarttığını belirtir¹⁷³. Bu döneme ait en sıra dışı vergi ise umumi tuvaletlere getirilendir¹⁷⁴. Suetonius, Vespasianus'u açgözlü biri olarak yansıtır ve iddiasını desteklemek için onun bir imparatora yakışmayacak davranışlarından bahseder¹⁷⁵. Hâlbuki konuyla ilgili anlatıları, devletin içerisinde bulunduğu mali krizin yadsınamayacak boyutta olduğunu açık bir göstergesidir. Toparlanmak için mantık sınırlarını zorlayan vergilere başvurulmasaydı imparatorlukta uzun süre istikrar sağlanamayabilirdi. En nihayetinde bir devleti istikrarlı yapan en önemli etken, güçlü ekonomiden geçiyordu¹⁷⁶.

Bir sene içerisinde dört imparatorun değişmesi, devletin intizamını bozmuştur. Bu doğrultuda çeşitli bölgelerdeki lejyonlar huzursuzluk yaratmak için fırsat kollamışlardır. İç savaştan ötürü Britannia'da bulunan birlikler farklı tarafları tutmaya başlamışlardır. Bir Roma sömürgesi olan Brigantesler, kraliçeleri Cartimandua'nın kocası Venutius

¹⁶⁴ Cass. Dio, 63.3.

¹⁶⁵ Tac. *Hist.* 2.94.

¹⁶⁶ Tac. *Hist.* 2.94.

¹⁶⁷ Mitchell 1983, 131 vd.

¹⁶⁸ Levick 1999, 97.

¹⁶⁹ Suet. *Vesp.* 16.

¹⁷⁰ Plin. *Paneg.* 37: Plinius söz konusu verginin Traianus Dönemi'nde kaldırıldığını belirtmiştir.

¹⁷¹ Jones 1950, 27.

¹⁷² Cass. Dio, 65.7; Ios. *Bell. Iud.* 7.218.

¹⁷³ Cass. Dio, 65.14.

¹⁷⁴ Cass Dio, 65.14; Suet. *Vesp.* 23.

¹⁷⁵ Suet. *Vesp.* 23.

¹⁷⁶ Levick 1999, 106.

önderliğinde birliklerin aralarındaki anlaşmazlıktan yararlanıp isyan çıkartmışlardır¹⁷⁷. Roma'ya sadık olan Cartimandua, Britannia *Proconsulü* Vettius Bolanus¹⁷⁸ tarafından kurtarılmış ve kısmi bir başarı elde edilmiştir¹⁷⁹. Ancak yaşananlar çok daha büyük bir isyanı tetiklemiştir. Germania'da Batavia şefi ve ordu komutanı olan Iulius Civilis kontrolü altındaki 8 *cohors* ve kabilesi ile Vespasianus'a başkaldırmıştır. Buna ek olarak iç savaşta Vitellius'u destekleyen lejyonlar, Vespasianus imparator olunca geleceklerinden endişe ederek paniğe kapılmışlar ve Iulius Civilis'e katılmışlardır. Başkaldırıya Gallia'da bulunan bazı kabileler de destek vermiş ve ortaya Germania ve Gallia Konfederasyonu (*Imperium Galliarum*) olacak kadar büyüyen bir sorun çıkmıştır. Petillius Cerialis komutasındaki birlikler isyanı bastırılmış ancak içerisinde Vetera, Novaesium, Bonna gibi kentlerle birlikte birçok kale ve Germania'nın önemli bölümü tahrip olmuştur¹⁸⁰.

Afrika, sorunlu olan bir başka eyalettir. *Proconsul* Lucius Piso, Germania'dan gelen belirsiz haberler ve bir askerın kendisine imparator muamelesi yapması üzerine başkaldırmıştır. Piso daha sonra lejyon komutanı Valerius Festus tarafından öldürülmüştür¹⁸¹.

İç savaş imparatorluğun başkenti Roma'ya değin uzanmıştır. Savaş kent içinde de devam etmiş, bu nedenle Roma önemli oranda tahrip olmuştur. Kentin büyük oranda yeniden inşa edilmesi gereklidir. İmparatorluğun ekonomik, siyasi ve askeri olarak toparlanması zaruridir. Vespasianus'un ise istikrarını kaybetmiş devleti toparlaması ve ideolojisini meşrulaştırarak hanedanı güvence altına alabilmesi için 10 yıl gibi kısa bir vakti vardır. Yukarıda bahsedilen olaylar ışığında, Vespasianus Dönemi'nde Küçük Asia'da yoğun bir yapı faaliyeti görülmesi beklenmemelidir. Çalışma kapsamında tespit edilen Küçük Asia'ya ait arkeolojik veriler de bu savı desteklemektedir.

Yapı faaliyetlerinde görülen düşüş, Vespasianus Dönemi'nde yaşanan siyasi ve iktisadi kriz ile sınırlı değildir. 20. yüzyılda, Küçük Asia'daki yapılar üzerine odaklanan çalışmaların az da olsa bir bölümünde, yalnızca Vespasianus değil, Flaviuslar'a tarihlenen yapılar hakkında da yanlış yorumlamalarda bulunulmuş ve Flaviuslar'a ait binalar başka dönemlere tarihlenmiştir. Yeni bulgular ışığında bu tarihlendirmelerin güncellendiği görülmekle birlikte, başka yapıların da yanlış tarihlendirilmiş olabileceği göz önüne alınmalıdır. Bu konuda verilebilecek en önemli örnek, Perge'deki Güney Hamamı'dır. Yapının Hadrianus Dönemi'ne tarihlenen evresi, Vespasianus'a ait yazıtın bulunmasıyla erkene çekilmiştir. Bir başka örnek Aizanoi'deki Zeus Tapınağı'nın R. Naumann tarafından Hadrianus Dönemi'ne tarihlenmesi, ancak 2006 yılında arşitrav bloğu üzerinde neredeyse silinmiş olan yazıtın sert ışık verilerek okunmasıyla, tapınağın esasında İmparator Domitianus Dönemi'ne ait olduğunun ortaya çıkmasıdır¹⁸². Yapı faaliyetlerindeki azalmaya işaret ederken hatalı yorumlanan binaları da belirtmek durumundayız. Göz önüne alınması gereken bir diğer nokta yapıların eyaletlere göre dağılımıdır. Lykia-Pamphylia'da 11 kentte, Asia'da kesin olmamakla birlikte bir kentte, Kilikia'da üç kentte, Galatia'da bir kentte bulunmakta, Kappadokia'da ise hiçbir kentte Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen yapı bulunmamaktadır. Bu durum akla, Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen yapıların henüz ortaya çıkartılmamış olabileceğini getirmektedir. Yakın dönemde yapılacak kazılar bu sayıyı arttırabilir.

¹⁷⁷ Tac. *Hist.* 3.45.

¹⁷⁸ Eck 1982, 284, 287.

¹⁷⁹ Shotter 1998, 27.

¹⁸⁰ Levick 1999, 108-113.

¹⁸¹ Tac. *Ann.* 4.48-50.

¹⁸² Posamentir ve Wörrle 2006, 246.

Yukarıdaki paragrafta bahsedilenlere karşın, elimizdeki arkeolojik veriler yapı faaliyetlerinde düşüş olduğuna işaret etmektedir. Öyle ki Vespasianus Dönemi'nin omurgasını oluşturan Lykia-Pamphylia'daki yapıların birçoğunun onarıldığı veya genişletildiği görülür. Mevcut yapılar uygun koşullar sağlanarak kullanılmaya devam etmiştir (bk. *Yapıların Türlerine Göre Değerlendirilmesi, Su Yapıları*). Yeni yapılar inşa etmek yerine eskilerinin kullanılması, mali krizin önemli bir göstergesidir. İç savaştan yeni çıkan ve intizamını hala sağlayamamış bir devletten daha fazlasını beklemek zorlama olurdu. Bu dönemde inşa edilen su yapıları, dini yapılar, kent kapıları ve köprü(ler) olmakla birlikte bunların küçük ölçekli oldukları görülmüştür. Örneğin, Balboura'daki su yolu ve köprüsü yukarıdan aşağıya akacak şekilde düzenlenmiş olup, su kapsamlı bir çalışma gerekmeden, ihtiyaç duyulduğunda kabaca örülen destek duvarları ile taşınarak kente ulaşmıştır. Ters sifon sisteminden ötürü mühendislik harikası olarak görülen Delikkemer'deki su kemeri esasında Claudius Dönemi'nde inşa edilmiş olup, depremden ötürü hasar görmüştür. Vespasianus Dönemi'nde onarılan yapıya ek olarak yeni kanallar eklenmiştir. Yol boyunca özensizce örülen destek duvarları, suyun kente bir an önce ulaştırılmak istendiğini, işlevin estetik kaygısından daha önemli olduğunu düşündürmektedir. Orijinal yapı için harcanan enerji ve mali kaynaklar, Vespasianus Dönemi'nde gerçekleşmemiştir. Söz konusu yapı, Aspendos'ta 19 km uzaklıktaki Gökçepınar kaynağından İncegedik Tepesi'ne gelen suyu, 1,7 km genişliğindeki ovadan aşarak *akropolise* ileten, birbirinden 900 m uzakta inşa edilmiş, yüksekliği 30 m'yi bulan iki adet hidrolik kuleye ve üç adet sifona sahip su yolu ve kemeri¹⁸³ ile karşılaştırıldığında, basit kalmaktadır. Kestroi'deki tapınak 9,65x5,90 m ölçülerinde olup, boyut olarak ardılı Traianus'un Pergamon'daki Traianus - Hadrianus Tapınağı (32x20 m) ve Hadrianus Dönemi'ne tarihlenen Klaros Apollon Tapınağı (26x46m) ile karşılaştırıldığında küçüktür¹⁸⁴. Yine bu döneme tarihlenen kent kapılarına baktığımızda, bunların sade geçiş yapıları olduğunu görürüz. Örneğin Ksanthos'taki Vespasianus Kapısı'nı çok yakınında bulunan Patara'da Traianus Dönemi'ne tarihlenen Mettius Modestus Tak'ı (19x2,50x10 m)¹⁸⁵ ile karşılaştırdığımızda, Ksanthos'taki kapının hem görsel hem boyutsal olarak küçük olduğunu görürüz (bu döneme ait evrenin ölçüleri 1,70x1,30 m). Vespasianus Dönemi'ne tarihleyebildiğimiz tek köprü, Kilikia Eyaleti'ndeki Kalykadnos'ta bulunmaktadır. Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen ilk evresinden sonraki yüzyıllarda yapının defalarca onarım geçirmesi, bu döneme ait yapısal özelliklerinin tamamen kaybolmasına neden olmuş, bu nedenle karşılaştırma yapmak imkânsız hale gelmiştir. Söz konusu durum sadece Kalykadnos'taki köprü ile sınırlı değildir. Bu döneme tarihlenen yapılar içerisinde mimari özelliğini kaybeden ve tarihlemesi şüpheli binalar da bulunmaktadır. Lamos'taki yapı tapınak değildir. Vespasianus'un isminin geçtiği yazıt ise devşirme olup, başka bir yapıya aittir. Bunun dışında, Pessinus'taki bilinmeyen yapılar ve Nikaia'daki bilinmeyen yapı bu konuda verilebilecek örnekler arasındadır. Arykanda'daki çeşme yapısının Vespasianus Dönemi'ne ait olup olmadığı belli değildir. Bu döneme tarihlenen 21 yapı içerisinde 6 tanesinin yorum yapılamayacak durumda olması, değerlendirme imkânımızı kısıtlamaktadır.

Bu döneme ait dikkat çekici bir diğer nokta, yapıların türüdür. Küçük Asia'da Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen yapıların çoğu alt yapı faaliyetleriyle ilişkili olup, geriye kalanlar içerisinde önemli bölümü hizmet ile ilişkilidir. Bu doğrultuda özellikle Lykia-Pamphylia Eyaleti'nde gördüğümüz su yapıları öne çıkmaktadır. Kilikia'da bir köprü, Ksanthos ve Nikaia'da ise kent kapıları bulunmaktadır. Kamu binaları haricinde yol faaliyetleri de önemli yer kaplamıştır. Asia, Kappadokia ve Kilikia'da yollar yapılmıştır. Yapı

¹⁸³ Uzunoğlu 2018, 17.

¹⁸⁴ Gülbay 2009, 122, 128.

¹⁸⁵ Özgen 2009, 34.

faaliyetlerinin önemli ölçüde altyapıya yönelik olması şaşırtıcı bir durum değildir, zira anayurt İtalya'da ve imparatorluğun diğer eyaletlerinde de benzer faaliyetlere yönelik önemli yatırımlar yapılmıştır. Faydacı hizmet yapılarının onarılması/genişletilmesi hem tasarruf sağlıyor hem de bölgede yaşayanların temel ihtiyaçlarını karşılayarak, imparatorluğun temel ihtiyaçlara kayıtsız kalmadığı algısını yaratıyor olmalıdır.

Küçük Asia'da Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen eğlence yapısına hiç rastlanmamıştır. Dini yapılar ise yalnızca Kadyanda ve Kestroi küçük ölçekli iki tapınaktır. Lamos'taki yapı tapınak değildir. Tüm bunların haricinde Vespasianus'un 10 yıl hükümdarlık yaptığı unutulmamalıdır. Siyasi ve iktisadi koşullar iyi olsaydı ve Vespasianus, selefi Augustus kadar olmasa bile 10 yıldan uzun süre tahtta kalsaydı, Küçük Asia'daki yapı faaliyetlerinde bir artış olabilir, anıtsal yapılar ortaya çıkabilirdi. Nitekim kendisinden uzun süre hükmeden halefleri Domitianus ve Hadrianus dönemlerinde bu artış görülür.

Sonuç olarak, Nero Dönemi'nde başlayan mali kriz, iç savaş ve onun neden olduğu tahribat nedeniyle doruk noktasına ulaşmıştır. Vespasianus'un tüm önlemlerine karşın, siyasi ve askeri olumsuzlukların da etkisiyle imparatorluğun ekonomik olarak toparlanması uzun sürmüştür. Başkent Roma ağır tahribata uğramış ve önemli ölçüde yeniden inşa edilmeye başlanmıştır. Suetonius, Vespasianus'un Capitolinus'un onarımı sırasında moloz taşıdığından bahsetmekte ve mal sahiplerinin boş bıraktığı topraklar üzerine inşaat yapılmasına izin verdiğini belirtmektedir¹⁸⁶. Silahlı kuvvetler ise Galba ve Vitellius'un ödemediği bahşişleri talep etmekle birlikte, içinde yeni fırsatlara açık komutanlar ve askerlerini barındırmaktadır. Bunlar küçük ölçekli başkaldırıları değildir. Iulius Civilis'in isyanı, silahlı kuvvetlerin devletin intizamını ne denli bozabileceğinin önemli bir göstergesidir. İstikrarın sağlanması zaman alacaktır. Ancak Vespasianus'un vakti kısıtlıdır. Yalnızca Augustus'un tüm Flavius hanedanından daha uzun süre hükümdarlık yaptığı göz önüne alındığında, Vespasianus'un kısıtlı vakti ile onun önündeki engellerin yapabileceklerini sınırlaması paraleldir. Bu nedenle Küçük Asia'daki yapı faaliyetlerini değerlendirirken yüksek bir beklenti içine girmemek gerçekçi olacaktır. Elimizdeki arkeolojik veriler de bu kanıyı desteklemektedir. Mevcut binalar onarılmış veya genişletilmiş, yeni binaların inşası ise küçük ölçekli tutulmuştur.

¹⁸⁶ Suet. *Vesp.* 8.5.

Eyalet	Kent	Yapı	Tarih	Tarihleme Ölçütü	Onarım/İnşa
1. Asia	Kaunos (Dalyan)	<i>Nymphaion</i>	MS 70	Stilistik/Yazıt (1. Limana bakan duvarın dış yüzündeki yazıt) (2. Stylobat üzerinde bulunan <i>arşitrav</i>)	Onarım: mevcut yapının planının değiştirilmesi
2. Lykia-Pamphylia	Arykanda (Çatalar)	<i>Nymphaion?</i>	MS 73 Mart – MS 73 Sonu?	Yazıt (Sütun parçası üzerindeki yazıt)	İnşa?
3. Lykia-Pamphylia	Balboursa (Altınyayla)	Su Yolu ve Kemerli	MS 74-76	Yazıt (Blok)	İnşa
4. Lykia-Pamphylia	Delikkemer (Kalkan, Patara Yanı)	Su Kemerli	MS 69-70	Yazıt	Onarım: Hasar gören yapının onarımı
5. Lykia-Pamphylia	Oinoanda (Fethiye)	Su Yolu ve Su Kemerli		Stilistik	Onarım
6. Lykia-Pamphylia	Oinoanda (Fethiye)	Hamam	MS 73	Yazıt (L biçimli blok)	Onarım
7. Lykia-Pamphylia	Kadyanda (Üzümlü)	Vespasianus Hamamı (kapı lentosu)	MS 69-70	Yazıt (Kapı lentosu üzerinde)	İnşa
8. Lykia-Pamphylia	Olympos (Kumluca)	Hamam	MS 69 (Onarım), MS 79 (Yeniden inşa)	Yazıt (Hamam içerisinde birbirlerine yakın olarak bulunan iki yazıt, kapı lentosu üzerinde)	Onarım ve İnşa
9. Lykia-Pamphylia	Patara (Gelemiş)	Vespasianus (Nero?) Hamamı	MS 69-70	Yazıt (Kapı Lentosu Üzerinde)	İnşa: Mevcut yapının genişletilmesi
10. Lykia-Pamphylia	Perge (Aksu)	Güney Hamamı	İnşasına daha önce başlanan yapı Vespasianus Dönemi'nde genişletilerek tamamlanmıştır	Yazıt (Tarih aralığı vermemizi sağlayacak bir bilgi bulunmamaktadır ancak yapı Vespasianus Dönemi'nde tamamlandığı için MS 69-79 aralığı düşünülebilir)	İnşa: Mevcut yapının genişletilmesi
11. Lykia-Pamphylia	Kadyanda (Üzümlü)	Tapınak?	MS 69-70?	Yazıt (<i>Arşitrav</i>)	İnşa?
12. Lykia-Pamphylia	Ksanthos (Kınık)	Kent Kapısı	MS 69?	Yazıt	İnşa: Mevcut yapının genişletilmesi
13. Lykia-Pamphylia	Letoon (Kumluova)	Tanımlanamayan Yapı	MS 69-70	Yazıt	Onarım ya da yeniden inşa
14. Lykia-Pamphylia	Side (Selimiye)	Anıt (Sonraki yıllarda onarım görek çeşme haline getirilmiştir)	MS 74	Yazıt (<i>Arşitrav</i>)	İnşa
15. Kilikia	Kalykadnos (Silifke)	Kalykadnos Köprüsü	MS 77-78	Yazıt	İnşa
16. Kilikia	Kestroi (Gazipaşa)	Tapınak	MS 76	Yazıt	İnşa
17. Kilikia	Lamos (Adanda, Erdemli)	Tapınak? Tapınak Formlu Mezar?	MS 75-76 (veya MS 77-78)	Yazıt (Kireçtaşı blok)	
18. Galatia	Pessinus (Ballıhisar)	Tanımlanamayan yapıya ait levha	MS 79	Yazıt (Levha)	
19. Bithynia-Pontus	Nikaia (İznik)	Lefke Kapısı	MS 70-71?	Yazıt (<i>Arşitrav</i> ve <i>Friz</i>)	İnşa
20. Bithynia-Pontus	Nikaia (İznik)	İstanbul Kapısı	MS 70-71?	Yazıt (<i>Arşitrav</i>)	
21. Bithynia-Pontus	Nikaia (İznik)	Tanımlanamayan Yapı (Onur Takı ya da Anıtsal Kapı? (Yenişehir Kapısı?))	MS 78 Mart – 79 Ocak Ayları	Yazıt (<i>Arşitrav</i>)	İnşa

Tablo 1: Küçük Asia'da Vespasianus Dönemi'ne tarihlenen yapılar

Bibliyografya

- Abbasoğlu, H. (1983). *Pamphylia Bölgesi Roma Devri Hamamları*. [Yayımlanmamış Doçentlik Tezi], İstanbul Üniversitesi.
- Abbasoğlu, H. (2001). The Founding of Perge and Its Development. D. Parrish (Ed.). *Urbanism in Western Asia Minor. New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Perge and Xanthos* (ss. 172-189). *JRA Suppl.* 45,
- Adak, M. (2001). Epigraphische Mitteilungen aus Antalya VII: Eine Bauinschrift aus Nikaia. *EpigAnat.* 33, 175-177.
- Adak, M. ve Tüner, N. (2004). Neue Inschriften Aus Olympos und Seinem Territorium I. *Gephyra I*, 53-65.
- Adak, M. ve Wilson, M. (2012). Das Vespasiansmonument von Döşeme und die Gründung der Doppelprovinz Lycia et Pamphylia. *Gephyra* 9, 1-40.
- AE 1898 = Cagnat, R. (1899). *L'Année Épigraphique*, 1898. Presses Universitaires de France.
- AE 1963 = Merlin, A. (1964). *L'Année Épigraphique*, 1963. Presses Universitaires de France.
- AE 1973 = Gage, J., Leglay, M., Pflaum, H.G. ve Wuilleumier, P. (1976). *L'Année Épigraphique*, 1973. Presses Universitaires de France.
- Akçay, B. (2007). *Perge Güney Hamamı Heykeltraşlık Eserleri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul Üniversitesi.
- Akok, M. (1970). Antalya Şehri içindeki Hadriyan kapısının mimari kuruluşu ve restorasyonu. *TürkArkDerg.* 19(1), 37-54.
- Alzinger, W. (1970). Ephesos. B. Archäologischer Teil, *PWSup* 12, 1608-1611.
- Alzinger, W. (1972). *Die Ruinen Von Ephesos*. Koska.
- Balland, A. (1981). *Fouilles de Xantos Tom VII: Inscriptions d'époque impériale du Létoon*. Klincksiek.
- Bayburtluoğlu, C. (2003). *Yüksek Kayalığın Yanındaki Yer: Arykanda*. Homer Kitabevi.
- Baz, F. (2016). Pamphylia'nın İlk Neokoros Unvanının Perge'ye Verilmesi Hakkında Düşünceler. B. Takmer, E. N. Akdođu Arca ve N. Gökalp Özdil (Ed.). *Vir Doctus Anatolicus: Studies in Memory of Sencer Şahin* (ss. 134-147). Kabalıcı Yayıncılık.
- Bean, G. E. (1954). Notes and Inscriptions from Caunus. *JHS* 73, 85-110.
- Bean, G. E. ve Mitford, T. B. (1962). Sites Old and New in Rough Cilicia. *AnatSt* 12, 185-217.
- Bean, G. E. ve Mitford, T. B. (1970). *Journeys in Rough Cilicia*. Hermann Böhlaus Nachf.
- Benndorf, O. (1906). V. Erzstatue eines griechischen Athleten. *Ephesos* 1, 181-204.
- Benndorf, O. ve Niemann, G. (1884). *Reisen in Lykien und Karien*. Druck und Verlag.
- Bennet, J. (1997). *Trajan: Optimus Princeps*. Routledge.

- Birley, A. R. (2000). Hadrian to the Antonines. A. K. Bowman, P. Garnsey ve D. Rathbone (Ed.), *The Cambridge Ancient History* (ss. 132-195). Cambridge University Press.
- Brilliant, R. (1967). *The Arch of Septimius Severus in the Roman Forum*. Penn State University Press.
- Burrell, B. (2004). *Neokoroi: Greek Cities and Roman Emperors*. Brill.
- Cavalier, L. (2005). *Architecture romaine d'Asie Mineure: les monuments de Xanthos et leur ornementation*. Scripta Antiqua.
- CIL III = Mommsen, Th. (1853). *Corpus Inscriptionum Latinarum, III*. Vieweg.
- Coulton, J. J. (1983). The Buildings of Oinoanda. *PCPS* 29, 1-20.
- Coulton, J. J. (2012). *The Balbura Survey and Settlement in Highland Southwest Anatolia*. The British Institute of Archaeology at Ankara.
- Cousin, G. ve Diehl, C. (1886). Inscriptions de Cadyanda en Lycie, *BCH* 10, 39-65.
- Çörtük, U. (2012). *Kaunos Liman Agorası Anıtları*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi
- Çulpan, C. (1975). *Türk Taş Köprüleri: Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*. Türk Tarih Kurumu.
- des Courtils, J. (1994). Nouvelles données sur le rempart de Xanthos. *RÉA* 96, 285-298.
- Dmitriev, S. (2005). *City Government in Hellenistic and Roman Asia Minor*. Oxford University Press.
- Eck, W. (1982). Jahres - und Provinzialfasten der senatorischen Statthalter von 69/70 bis 138/139, *Chiron* 12, 281-362.
- Eck, W. (1983). Jahres - und Provinzialfasten der senatorischen Statthalter von 69/70 bis 138/139, *Chiron* 13, 147-238.
- Eck, W. (1998). *The Age of Augustus*. Blakwell Publishing.
- Eck, W. (2008). Die Bauinschrift der neronischen Thermen in Patara. Zur methodischen Auswertung einer partiell eradierten Inschrift. *ZPE* 166, 269-275.
- Eck, W. (2012). Der Anschluss Der Kleinasiatischen Provinzen an Vespasian und Ihre Restrukturierung Unter Den Flaviern. L.C. Colognesi ve E.T. Scandone (Ed.) *Vespasiano e l'impero dei Flavi: Atti de Convegno, Roma, Palazzo Massimo, 18-20 novembre 2009* (ss. 27-44). L'erma di Bretschneider.
- Erol, A. (1999). *Aiolia, İonia, Karia, Lykia, Pisidia, Pamphylia, Kilikia Bölgesi Çeşme Yapıları*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Fagan, G. G. (1999). *Bathing in Public in the Roman World*. The University of Michigan Press.
- Farnum, J. H. (2005). *The Positioning of the Roman Imperial Legions*. BAR Publishing.

- Farrington, A. (1995). *The Roman Baths of Lycia: An Architectural Study*. The British Institute of Archaeology at Ankara.
- Fellows, C. (1840). *An Account of Discoveries in Lycia*. Richard and John E. Taylor.
- Foss, C. (1979). *Ephesus After Antiquity*. Cambridge University Press.
- French, D. (2012). *Roman Roads & Milestones of Asia Minor Vol. 3: Milestones Fasc. 3.2 Galatia*. The British Institute of Archaeology at Ankara.
- French, D. (2014a). *Roman Roads & Milestones of Asia Minor Vol. 3: Milestones Fasc. 3.5 Asia*. The British Institute of Archaeology at Ankara.
- French, D. (2014b) *Roman Roads & Milestones of Asia Minor Vol. 3: Milestones Fasc. 3.6. Lycia et Pamphylia*. The British Institute of Archaeology at Ankara.
- Friesen, S. J. (1993). *Twice Neokoros: Ephesus, Asia and the Cult of the Flavian Imperial Family*. Brill.
- Gider-Büyüközer, Z (2013). *Karia Bölgesi Dor Mimarisini*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Selçuk Üniversitesi.
- Görkay, K. (2017). Zeugma Lejyon Yerleşkesi: Yeni Araştırmalar, Sonuçlar ve Ön Değerlendirmeler. *Anadolu/Anatolia* 43, 147-178.
- Grant, M. (1978). *The History of Rome*. Faber & Faber.
- Gülbay, O. (2009). *Anadolu'da İmparator Hadrianus Dönemi İmar Faaliyetleri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Hall, A. S. (1983). The Oenoanda Survey (1974-1982). *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 1, 145-151.
- Heberdey, R. (1898). Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos II. *ÖJh* 2, 53-82.
- Heberdey, R. (1902). Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos V. *ÖJh* 5, 53-66.
- Henderson, B. W. (1927). *Five Roman Emperors: Vespasian, Titus, Domitian, Nero, Trajan 69-117*. Cambridge University Press.
- Hopkins, K. (1980). Taxes and Trade in the Roman Empire (200 B.C. – A.D. 400). *JRS* 70, 101-125.
- I. Arykanda* = Şahin, S. (1994). *Die Inschriften von Arykanda, Bd. 48*. R. Habelt.
- I. Ephesos* = Börker, C. ve Merkelbach, R. (1979). *Die Inschriften von Ephesos, Teil 2: Nr. 101 – 599, Bd. 12*. R. Habelt.
- I. Ephesos* = Engelmann, H., Knibbe, D. ve Merkelbach, R. (1980). *The Inschriften von Ephesos, Teil 4: Nr. 1001-1445, Bd. 14*. R. Habelt.
- I. Perge* = Şahin, S. (1999). *Die Inschriften von Perge, Teil 1: Vorrömische Zeit, frühe und hohe Kaiserzeit, Bd. 54*. R. Habelt.
- I. Pessinous* = Strubbe, J. (2005). *The Inscriptions of Pessionous, Bd. 66*. R. Habelt.

- I. Side = Nollé, J. (1993). *Geschichte und Zeugnisse. Teil 1: Geographie – Geschichte – Testimonia Griechische und lateinische Inschriften (1-4), Bd. 43.* R. Habelt.
- I. Smyrna = Petzl, G. (1987). *Die Inschriften von Smyrna. Teil 2.1, Bd. 24.1.* R. Habelt.
- IGR III = Cagnat, L. ve Lafaye G. (1906). *Inscriptiones Graecae Ad Res Romanas Pertinentes, III.* "L'ERMA" di Bretschneider.
- IGR IV = Lafaye, G. (1927). *Inscriptiones Graecae Ad Res Romanas Pertinentes, IV.* "L'ERMA" di Bretschneider.
- Işık, C. (1994). *Kaunos: Liman Agorası, Çeşme Binası.* Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Işık, F. (2011). *Patara: Lykia Soyunun Başkenti.* Scala.
- İnan, J. (1980) Perge Kazısı ve Onarımı. *Kazı Sonuçları Toplantısı 2, 5-9.*
- İnan, J. (1983a). Perge Kazısı 1982 Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı 5, 199-207.*
- İnan, J. (1983b). Perge Kazısı 1981 Çalışmaları. *TürkArkDerg. 26.2, 1-65.*
- İnan, J. (1985). Perge Kazısı 1984 Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı 7, 397-421.*
- İnan, J. (1990). Eine Hellenistiche Tänzerin aus Perge. *Akten des XIII. Internationalen Kongresses für Klassische Archäologie Berlin 1988 (ss. 347-348).* P. von Zabern.
- İplikçioğlu, B. (2006). Zwei Statthalter vespasianischer Zeit und die „Große“ Therme in Inschriften Von Olympos (Lykien). *AnzWien 141(2), 75-81.*
- İşkan-Işık, H., Eck, W. ve Engelmann, H. (2008). Der Leuchtturm Von Patara und Sex. Marcus Priscus Als Statthalter Der Provinz Lycia von Nero Bis Vespasian. *ZPE 164, 91-121.*
- İzmirligil, Ü. ve Özhanlı, M. (2007). Side Tiyatrosu ve Çevresinde Kazı-Düzenleme Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı 29(3), 567-579.*
- Jones, A. H. M. (1950). The Aerarium and the Fiscus. *JRS 40, 22-29.*
- Kähler, H. (1939). Triumphbogen (Ehrenbogen), *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Zweite Reihe 7(1), C. VII.A.1 (ss. 373-493).* Alfred Druckenmüller.
- Karwiese, S. (1998). 1996 Yılında Ephesos'da Yapılan Kazı, Onarım ve Araştırma Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı 19(1), 729-745.*
- Keil, J. (1933). XVII. Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos, *ÖJhBeibl. 28, 5-44.*
- Keil, J. ve Wilhelm, A. (1931). *Monumenta Asiae Minoris Antiquae, III.* Manchester University Press.
- Koçak, M. ve Erkoç, S. (2016). Patara Nero Hamamı. Likya'nın Bilinen En Erken Hamam Yapılarından Biri Üzerine Gözlemler. M. Koçak, E. Dünder, Ş. Aktaş ve S. Erkoç (Ed.) *Havva İşkan'a Armağan: Lykiarkhissa Festschrift für Havva İşkan (ss. 371-392).* Ege Yayınları.

- Kokkinia, C. (2011). Games vs. Buildings as Energetic Choices. K. Coleman ve J. Nelis-Clément (Ed.) *L'Organization Des Spectacles Dans Le Monde Romain* (ss. 98-130). Fondation Hardt.
- Kökmen-Seyirci, H. (2017). Ksanthos Güney Kent Kapısı ve Evreleri, *Adalya 20*, 181-212.
- Levick, B. (1999). *Vespasian*. Routledge.
- Mackay, T. S. ve Mackay P. A. (1969) Inscriptions from Rough Cilicia East of the Calycadnus, *AnatSt 19*, 139-142.
- Macmullen, R. (1959). Roman Imperial Building in the Provinces. *HSCP 64*, 207-235. <https://doi.org/10.2307/310942>
- Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor*. Princeton University Press.
- Malkoç, İ. (1992). Kadyanda Antik Kenti 1992 Yılı Çevre Düzenlemesi ve Kurtarma Kazısı. IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri 26-29 Nisan 1993 Marmaris, 83-95.
- Mansel, A. M. (1963). *The Ruinen von Side*. Walter de Gruyter.
- Mansel, A. M. (1964). Side'deki Vespasianus Anıtı. *Belleten 110(28)*, 198-208.
- Mansel, A. M. (1970). 1969 Perge Kazılarına Dair Önrapor, *TürkArkDerg. 18(2)*, 129-135.
- Marek, C. (2006). *The Inscriften von Kaunos*. Beck.
- Marek, C. (2019). Anadolu'daki Roma Eyaletlerine Genel Bakış, O. Tekin (Ed.) *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu: Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri* (ss. 262-276). Yapı Kredi Yayınları.
- Milner, N. P. (2012). The remaining inscriptions from the Balboursa survey project, J. J. Coulton (Ed.) *The Balboursa Survey and Settlement in Highland Southwest Anatolia* (ss. 83-129). British Institute of Archaeology at Ankara.
- Milner, N. P. (2016). Building Roman Lycia: New Inscriptions and Monuments from the Baths and Peristyle Buildings MI 1 and MI 2 at Oinoanda, *AnatSt 66*, 91-124. <https://doi.org/10.1017/S0066154616000077>
- Milner, N. P. ve Mitchell, S. (1995). An Exedra for Demosthenes of Oenoanda and His Relatives. *AnatSt 45*, 91-104. <https://doi.org/10.2307/3642916>
- Mimiroğlu, İ. M., Kocaman, M. ve Yaldız, E. (2019). Doğu Karadeniz Bölgesinde Bir Roma Lejyon Kenti Satala, *SSSjournal 5*, 3584-3597.
- Mitchell, S. (1983). *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia*. British Archaeological Reports Oxford.
- Mitchell, S. (1987). Imperial Building in the Eastern Roman Provinces. *HSCP 91*, 333-365.
- Mitchell, S. (1996). Ariassos 1990. *AnatSt 41*, 159-172. <https://doi.org/10.2307/3642938>
- Mitchell, S. ve Waelkens, M. (1987). Sagalassus and Cremna 1986. *AnatSt 37*, 37-47. <https://doi.org/10.2307/3642889>

- Mitchell, S. ve Waelkens, M. (1998). *Pisidian Antioch: The Site and Its Monuments*. Duckworth.
- Mitford, T. B. (2018). *East of Asia Minor: Rome's Hidden Frontier Vol 1*. Oxford University Press.
- Norman, N. J. (2009). Imperial Triumphs and Apotheosis: The Arch of Titus in Rome, D. B. Counts ve A. S. Tuck (Ed.) *Koine: Mediterranean Studies in Honor of R. Ross Holloway* (ss. 41-54). Oxbow Books.
- O'Connor, C. (1993). *Roman Bridges*. Cambridge University Press.
- Oktan, M. (2011). *Roma'nın Anadolu'daki Yapı Politikası*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Akdeniz Üniversitesi
- Onur, F. (2016). Patara Yol Anıtı. E. DüNDAR ve H. İŞKAN (Ed.) *Lukka'dan Likya'ya - Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi* (ss. 570-576). Yapı Kredi Yayınları.
- Oransay, B. S. A. (2006). *Arykanda Antik Kentinde 1971-2002 Kazı Sezonlarında Ele Geçen Madeni Buluntular ve Madencilik Faaliyetleri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Ankara Üniversitesi.
- Öğün, B. ve Işık, C. (2001). *Kaunos Kbid: 35 Yılın Araştırma Sonuçları*. Ozan & Orkun Medya Hizmetleri.
- Özdizbay, A. (2008). *Perge'nin MS 1.-2. Yüzyıllardaki Gelişimi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], İstanbul Üniversitesi.
- Özgen, H. M. (2009). *Anadolu'da Roma Dönemi Takları ve Tak Biçimli Kent Kapıları*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], İstanbul Üniversitesi.
- Parman, E., Atvur, O., Uçkan, Y. O., Uçkan, E., Mergen, Y., Uğurlu E., Nadir, A., Evcim, S., Öztaşkın, G., Bursalı M., Yeşilova, H., Gökalp, Z. D. ve Kaya, Z. (2006). *Olympos: Lykia'da Bir Korsan Kenti*. Homer Kitabevi.
- Patterson, J. R. (1991). Settlement, city and elite in Samnium and Lycia. J. Rich ve A. W. Hadrill (Ed.) *City and Country in the Ancient World* (ss. 147-168). Routledge.
- Perrot, G. (1872). *Exploration archéologique de la Galatie et de la Bithynie, d'une partie de la Mysie, de la Phrygies, de la Cappadoce et du Pont*. Firmin Didot frères.
- PIR II = Dessau, H. (1897). *Prosopographia Imperii Romani, II*. Reimer.
- PIR III = Rohten, H. ve Dessau, H. (1898). *Prosopographia Imperii Romani, III*. Reimer.
- Posamentir, R. ve Wörrle, M. (2006). Der Zeustempel von Aizanoi, ein großbau Flavischer Zeit. *Istmitt* 56, 227-246.
- Price, S.R.F. (1984). *Rituals and Power. The Roman Imperial Cult in Asia Minor*. Cambridge University Press.
- Price, S. R. F. (2004). *Ritüel ve İktidar*. (T. Esin, Çev.) İmge Kitabevi.
- Raja, R. (2012). *Urban Development and Regional Identity in the Eastern Roman Provinces, 50 BC – AD 250; Aphrodisias, Ephesos, Athens, Gerasa*. Museum Tusculanum Press.
- Scarre, C. (1994). *Chronicle of the Roman Emperors: The Reign-by-Reign Record of the Rulers of Imperial Rome*. Thames and Hudson.

- Scherrer, P. (2000). *Ephesus: The New Guide*. Ege Yayınları.
- Schneider, A. M. ve Karnapp, W. (1938). Die Stadtmauer Von İznik (Nicaea). *IstMitt-BH 9*. Archäologisches Institut des Deutschen reiches.
- Schuler, C. (2014). Fernwasserleitungen und römische Administration im griechischen Osten. A. Kolb (Ed.) *Infrastruktur und Herrschaftsorganisation im Imperium Romanum. Herrschaftsstrukturen und Herrschaftspraxis III. Akten der Tagung in Zürich 19.-20.10.2012* (ss. 103-120). De Gruyter Akademie Forschung.
- SEG LVII = Chaniotis, A., Corsten, T., Stroud, R. S. ve Tybout, R. A. (2011). *Supplementum Epigraphicum Graecum, LVII*. Brill.
- Sherwin-White, A. N. (1966). *The Letters of Pliny: A Historical and Social Commentary*. Oxford Clerandon Press.
- Shotter, D. (1998). *Roman Britain*. Routledge.
- Söğüt, B. (1998). *Kilikia Bölgesi'ndeki Roma İmparatorluk Çağı Tapınakları*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Selçuk Üniversitesi.
- Söğüt, B. (1999). Lamos'da Bulunan Bir Tapınak. *Olba 2(2)*, 399-409.
- Stenton, E. C. ve Coulton, J. J. (1986) Oinoanda: The Water Supply and Aqueduct, *AnatSt 36*, 15-59. <https://doi.org/10.2307/3642826>
- Strocka, V. M. (1988). Wechselwirkungen der stadtrömischen und kleinasiatischen Architektur unter Trajan und Hadrian. *IstMitt 38*, 291-307.
- Strocka, V. M. (1996). Datierungskriterien kleinasiatischer Girlandensarkophage, *AA 1996*, 455-473.
- Şahin, S. (1978). *Bithynische Studien – Bithynia İncelemeleri, Bd. 7*. R. Habelt.
- Şahin, S. (1987). Yazıtların Diliyle İznik'te (Nikaia) Tarih, *Araştırma Sonuçları Toplantısı 5(1)*, 369-375.
- Şahin, S. (2007). Die Bauinschrift auf dem Druckrohraquädukt von Delikkemer bei Patara. C. Schuler (Ed.) *Griechische Epigraphik in Lykien* (ss. 99-110). VÖAW.
- Şahin, S. (2008). Der neronische Leuchtturm und die vespasianischen Thermen von Patara. *Gephyra 5*, 1-32.
- Şahin, S. (2014). *Stadiasmus Patarensis: Itinera Romana Provincia Lycia, Likya Eyaleti Roma Yolları*. Arkeoloji ve Sanat.
- TAM II.2 = Kalinka, E. (1920). *Titoli Asiae Minoris, II.2*. Acad. Scientiarum Austriaca.
- TAM V.2 = Hermann, P. (1981). *Titoli Asiae Minoris, V.2*. Acad. Scientiarum Austriaca.
- Tek, A. T. (2005). The Coins of Gordianus III found at Arykanda. Evidence for an Earthquake Relief Fund in Lycia?. C. A. Asins (Ed.) *XIII Congreso Internacional de Numismática* (ss. 947-957). Ministerio de Cultura, Dirección General de Bellas Artes y Bienes Culturales, Subdirección General de Museos Estatales.

- Thür, H. (1985). Ephesische Bauhütten in der Zeit der Flavier und der Adoptivkaiser. H. Vetters, M. Kandler, S. Karwiese ve R. Pillinger (Eds.) *Lebendige Altertumwissenschaft: Festgabe zur Vellendung des 70. Lebensjahres von H. Vetters* (ss. 181-187). Holzhausen.
- Townsend, R. F. ve Hoff, M. C. (2004). Monumental Tomb Architecture in Western Rough Cilicia. *ÖJh* 73, 251-281.
- Townsend, R. F. ve Hoff, M. C. (2009). Lamos in Rough Cilicia: An Architectural Survey. *Olba* 17, 251-281.
- Tunç, G. (1978). *Taş Köprülerimiz*. Karayolları Genel Müdürlüğü Matbaası.
- Uçkan, B. Y. O. (2016). Ateş ve Suyla Kutsanan Kent: Olympos. H. İşkan ve E. Dünder (Ed.) *Lukka'dan Likya'ya - Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi* (ss. 274-288). Yapı Kredi Yayınları.
- Uçkan, B. Y. O., Mergen, Y., Gökalp, Z. D., Bursalı, M., Öztaşkın, G., Yıldırım, S. ve Öncü, E. (2008). Olympos Kazısı 2007 Yılı Çalışmaları, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 30(3), 373-387.
- Uzunoglu, H. (2018). *Epigrafik Belgeler Işığında Güney ve Güney Batı Anadolu'da Su ve Su Yapıları*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Akdeniz Üniversitesi.
- Ward-Perkins, J. B. (1951). The Arch of Septimius Severus at Lepcis Magna. *Archaeology* 4(4), 226-231.
- Wellesley, K. (2000). *The Year of the Four Emperors*, London and New York.
- Wells, C. (1984). *The Roman Empire*. Harvard University Press.
- Winter, E. (1996). *Staatliche Baupolitik und Baufürsorge in den römischen Provinzen des kaiserzeitlichen Kleinasien*. *Asia Minor Studien* 20. Rudolf Habelt.
- Yegül, F. K. (2006). *Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma*. Homer Kitabevi.
- Yegül, F. K. (2011). *Roma Dünyasında Yıkanma*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Yurtsever, A. (2017). Side'de MS 1. - 3. Yüzyıllar Arasında Yumurta-Ok Bezemelerinin (İon Kymationu) Stilistik Değişim ve Gelişimi. G. Coşkun (Ed.) *Anadolu, Arkeoloji, Zaman ve Mekan: Dumlupınar Üniversitesi V. Arkeoloji Sempozyumu, Kütahya 10-12 Ekim 2016* (ss. 251-271). Bilgin Kültür Sanat.